بۆچی فەلسەفە لە یۆنان سەریهەڵدا؟.. ئەردەڵان عەبدوڵڵا

کاتێک سەیری مێژووی فەلسەفە دەکەین، بەتایبەتی فەلسەفەی خۆرئاوایی، یۆنان دەبێتە دایکی هەموو فکر و فەلسەفەی خۆرئاوا و لێرەوە سەرەتای گومان و پرسیارەکان لەبارەی بوون و مرۆڤ و سیستمی سیاسیی و ئابووریی و زانست سەریهەڵدا. لەکاتێکدا یۆنان وڵاتێکی بچووکە، بەڵام کۆمەڵێک فەیلەسوف و زانای گەورەی بە جیهان بەرهەمهێناوە. ئەمەش بۆتە مایەی پرسیار و لێکۆڵینەوە لای زۆربەی مێژوونووسان و فەیلەسوفەکانی جیهان، بۆچی لەم وڵاتە بچووکەی ئەورووپاوە، فکرو فەلسەفەی ئەوروپا لەدایک بوو؟ ئەو هۆکارانە چین کە وایکردووە کە یۆنان ببێتە دایکی فکر و فەلسەفەی خۆرئاوا؟ بۆچی تەنها لە یۆنان لە شوێنێکی تر فەلسەفە سەریهەڵنەدا؟

دیارە لەمەشدا کۆمەڵێک هۆکاری جوگرافیی، مێژوویی، ئابووریی و کۆمەڵایەتیی ڕۆڵی بەرچاویان هەبووە لە سەرهەڵدانی فەلسەفە لە یۆنان.

ئێمە لەم وتارەدا هەوڵ دەدەین ئاماژە بە هەندێک هۆکار و فاکت بدەین، کە ڕۆڵی بەرچاوییان هەبووە لە سەرهەڵدان و گەشەسەندنی فەلسەفە و فکری یۆنانی کۆن.

مانای فەلسەفە

سەرەتا پێمخۆشە لە مانای وشەکەوە دەستپێبکەم، چونکە ئەویش لە زمانی یۆنانی کۆنەوە هاتووە. وشەی Philosophy فیلۆسۆفی لە دوو وشەی لێکدراوی یۆنانی پێکدێت کە مانای خۆشەویستی بۆ حیکمەت دەگەیەنێت، بۆ یەکەمجاریش وشەی فەلسەفە یان فیلۆسۆفی لەلایەن فەیلەسوفی یۆنانی فیساگۆرسەوە بەکارهات و چووە ناو فەرهەنگی فکری جیهانەوە. فەیلەسوفیش ئەو کەسانە بوون کە بە دوای راستیدا دەگەڕان ئەوەش لە ڕێگەی تێڕامانەوە.

لە سەدەی پێنجەمی پێش زاینەوە، وشەی فەلسەفە و فەیلەسوف لە یۆنان سەریهەڵدا، بەڵام دووبارە با پرسین بۆچی لێرە نەک لە شوێنی تر ئەم دوو شێیە سەریان هەڵدا؟

پێگەی جوگرافی

هەمیشە جوگرافیا و کەشوهەوا کاریگەریان بەسەر مرۆڤەکانەوە هەیە

بە هەڵبژاردنی شوێنی مانەوە و ژیان. ئەم خاڵە زیاتر فەیلەسوفی ناسراوی فەرەنسی مۆنتسکیۆ داکۆکی لێدەکات. کاتێک سەیری یۆنان دەکەین، دەکەوێتە سەر دەریای سپی ناوەڕاست و باشووری کیشوەری ئەوروپاوە. هەمیشە کەشوهەوایەکی مام ناوەندی هەبووە. یۆنان سروشتێکی جوانی هەیە، دەتوانیت شاخ و کێوی بەرز ببینیت، هەروەها پێدەشتی کاکی بە کاکی، دەریایەکی شینی پاک و بێگەرد، بوونی چەندین دوورگەی جوان. هەموو ئەمانەش کاریگەریان لەسەر کەسایەتی مرۆڤەکان دەبێت. وەک (ویلی دیورانت) مێژوونوس و بیرمەندی ناسراوی ئەمریکاییش لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا «مێژووی شارستانییەتەکان» دەڵێت: بوونی کەشوهەوایەکی مام ناوەند و رووبار و دەریایەکی گەورە، وایکرد کە مرۆڤ وڵاتی یۆنان هەڵبژێرێت و تێیدا بژیی و شارستانی یۆنانیش سەریهەڵدا.»
دیارە جوگرافیا کۆمەڵێک سیفاتی باشی تری بە یۆنانییەکان بەخشی، بەتایبەتی لە رووی کۆلتورییەوە.

نەبوونی دەوڵەتێکی ناوەندی بەهێز

ئەم پێگە جوگرافییەشی کۆمەڵێک خاسیەتی باشی تری پێ بەخشیووە. یۆنان بە حوکمی بوونی کۆمەڵێک دوورگەی بچووک، وایکردووە کە دەوڵەتی بەهێز و ناوندی وەکو لە ناوچەی میزۆپۆتامیا یان چین یان میسر دروست نەبێت، بەڵکو کۆمەڵێک دەوڵەتشاری بچووک هەبوون وەکو ئەسینا، تا لە کۆتاییدا ئەسکەندەری مەکدۆنی و باوکی هەموویان دەگرن و ئیمپراتۆریەتی یۆنانی بەهێز دروست دەکەن.
یۆنان وەکو میسر نەبوو کە فیرعەونێکی ستەمکار حوکمی بکات ژیان و ئازادیی تاکەکان پێشێل بکات، نەبوونی ئەم حوکمە ستەمکارەش وایکرد کە خەڵکی ئازادانە بژین و پرسیار لەبارەی هەموو شتێکەوە بکەن و ترسی کوشتن و سزادانیان نەبێت، بە واتایەکی تر « وشە یان قسە» سزای لەسەر نەبوو.
بوونی جۆری دەوڵەتشاریی وایکردووە کە جۆرە سیستەمێکی ئازاد و دیموکرات لە یۆنان دروست ببێت بەتایبەت لە ئەسینادا، بەپێی بۆچوونی ویلی دیورانت بێت، باشترین نموونەی دیموکراسی بووە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا. بوونی سیستمی ئازاد و دیموکراتیش وایکردووە کە خەڵکی ئازاد بن لە پرسیارکردن و قسەکردن، هەرئەمەش وایکردووە کە بە گومانەوە سەیری هەموو شتێک بکەن. وەکو دەشزانین سەرەتای هەموو فەلسەفەیەکیش بە پرسیار و گومان دەستپێدەکات.
هەرچەندە هەندیک کاتیش دەوڵەتشاری بەهێزیش دروستبووە و خەڵکی چەوساندەتەوە بەتایبەتی لە ئەسینادا، بۆ نموونە لەسەردەمی سوکراتدا. کە لەسەر بۆچوونە فکرییەکان سزای کوشتنی بەسەردا

سەپێنرا، هەرچەندە تا ئەمڕۆش یۆنانییەکان لەو کارەیان پەشیمانن و خۆیان بە تاوانبار دەزانن بەرامبەر بە فەلسەفە.

نزیکی لە شارستانییە جیهانییەکانی ترەوە

دووبارە جوگرافیا سوودێکی تری بە یۆنان گەیاندووە، ئەوەش ئەوەیە کە یۆنان خۆی لە نزیک کۆمەڵێک شارستانیدا دەبینێتەوە، لە باشوورە دراوسێی شارستانی میسری، کە یەکێکە لە شارستانییە مەزنەکانی جیهان، لە خۆرهەڵاتیشەوە دراوسێی شارستانییە مەزنەکانی میزۆپۆتامیا و ئێران بووە، هەر لە رێگەی ئەمانیشەوە ئاشنایەتی بە شارستانیی هیند و چین هەبووە.
لە کۆندا یۆنان ببووە چەقی هەموو شارستانییە مەزنەکانی ئەوکاتی جیهان، ئەمانەش چ لە رووی فکریی و سیاسیی و ئابووریی و فەرهەنگییەوە، کاریگەریی گەورەیان بەسەر یۆنانەوە هەبووە.

گەشەسەندنی لایەنی ئابووری

لە سەدەی 5 پێش زایینیدا یۆنان گەشەیەکی ئابووری گەورەی بەخۆوە بینی، جگە لە لەلایەنی کشتووکاڵی، لایەنی بازرگانیش زۆر بەهێز بوو، لەوکاتەدا یۆنان بووە کاروانسەرایەکی گەورە لەنێوان خۆرهەڵات و خۆرئاوادا. ئەمەش وایکرد کە کۆمەڵگەی یۆنانی گۆڕانکاری گەورەی بەسەردا بێت، جگە لە خانەدانەکان، چینی بازرگان و خەڵکی دەوڵەمەند پەیدا بێت. چینێک پەیدا بوو، کە دەیتوانی دەستی بە زانست و کتێبی گرنگ بگات، کەمێک خۆشگوزەران بژی. بەحوکمی گەشەسەندنی بازرگانی، بواری کەشتیوانیش پێشکەوت، ئەمەش وایکرد کە گرنگی زیاتر بە زانست بدرێت بەتایبەتی لە بواری فەلەکناسیدا. نابێت ئەوەشمان لەیادبچێت، کە بەشێکی زۆری فەیلەسوفانی یۆنان، پێشتر زانا بوونە لەوانە تالیس و فیساگۆرس، کە بە باوکی فەلسەفەی یۆنانی ناودەبرێن.

کاریگەریی ئەفسانەکان

یۆنان پێش ئەوەی بێتە مەڵبەندی فکرو فەلسەفە، مەڵبەندی کۆمەڵێک ئەفسانەی گەورەیە کە هەتا ئەمڕۆش بە ئەفسانە مەزنەکانی جیهان دادەنرێن بەتایبەتی ئەفسانەی ئەلیادەو ئۆدیسە. ئەم ئەفسانانە ڕۆڵی گەورەیان لە سەر ئەندێشە و بیرکردنەوەی تاکی یۆنانی هەبوو، چونکە ئەم ئەفسانانە باسی ژیانی کۆمەڵایەتیی و سیستمی سیاسی و ئیداریی و تاڕادەیەکیش ئابووریان کردووە. ئەم ئەفسانانە بوونە بەردی بناغە بۆ قسەکردن لەبارەی مرۆڤ، سیستمی کۆمەڵایەتی، بوون، خودا و زۆر شتی تریش. یۆنانییەکان لە ڕێگەی ئەفسانەکانەوە توانییان پەرە بە هونەری گێڕانەوە و نووسین و توانا فکرییەکانی

خۆیان بدەن.

نەبوونی دەسەڵاتێکی ئایینیی بەهێز

هەتا ئایینی مەسیحی بڵاونەببۆوە لە یۆنان، کە مەیلێک ئایینی سروشتی لەناو خەڵکیدا بڵاوبوو، ئەو ئایینانەش نەبوونە هۆی دروستبوونی چینێکی بەهێزی پیاوی ئایینی، کە ببنە پاسەوانی زمان و جەستەی خەڵکی و خۆیان بکەن بە وەکیلی خودا لەسەر زەوی. وەکو نووسەر و بیرمەندی میسریش «محەمەد زەکەریا تەوفیق» دەڵێت: بۆ ماوەی 8 سەدە قوتابخانەی لیسیومی ئەرستۆ بەردەوام بوو لەسەر خوێندن و وانە وتنەوە بۆ خوێندکارانی، هەتاوەکو کاتێک ئایینی مەسیحی بڵاوبۆوە بە فەرمانی کوستەنتین قوتابخانەکە داخراوە و فەلسەفەش حەرام کراوە. لە زۆربەی وڵاتانی جیهان، زۆرجار پیاوانی ئایینی بوونەتە ڕێگر لە گەشەسەندنی فکر و فەلسەفە، بەڵام یۆنان پێش ئەوەی ببێتە مەسیحی، ئەم کێشەیەی نەبووە.

بوونی قووتابخانەی فکریی و زانستی بەهێز

هەمیشە بۆ پێشکەوتنی هەر شتێک پێویستیت بە ژێرخانێکی بەهێز هەیە، جا شتی فکریی بێت یان تەنانەت پیشەیی بێت، بۆ هەموو شتێک پێوستیت بە مامۆستا و قوتابخانە هەیە تاوەکو خوێندکارانی وانەی تێدا بخوێنن و ئەزموونی خۆیان تاقیبکەنەوە و توانا فکریی و جەستەییەکانی خۆیان تێدا بەرجەستە بکەن. هەر لە دێر زەمانەوە بەتایبەتی لەسەردەمی فیساگۆرسەوە قوتابخانەی فکریی و زانستی پەیدابوو، دواتریش لە سەردەمی ئەفلاتوندا بۆ یەکەمجار قوتابخانەی تایبەت بە فکر و فەلسەفە کرایەوە کە بە ئەکادیمای ئەفلاتون دەناسرێت.
جێگەی ئاماژەیە تائیستا لە تەواوی زمانە ئەوروپییەکاندا وشەی «ئەکادیمی» بۆ خوێندنی زانکۆیی دادەنرێت. لە دوای ئەفلاتونیش، ئەرستۆ قوتابخانەی لیسیومی فەلسەفی دانا، ئەویش هەمان ڕێچکەی مامۆستاکەی دەگرتە بەر.
بوونی ئەم قوتابخانە زانستیی و فکریی و فەلسەفییانە ڕۆلی ئێجگار گەورەیان هەبوو لە بەرهەمهێنانی زانا و فەیلەسوفی مەزن لە یۆناندا. چونکە لە ڕێگەی ئەو قوتابخانانەوە، خوێندکارانی فێری زانست و فکری نوێ دەبوون، هەروەها لە ڕێگەی ڕەخنە و مشتومڕ و دیالۆگیشەوە، فکری نوێ لەدایک دەبێت. ئەگەر کەسێک نەبێت تۆ فکرەکانی خۆتی بۆ باس بکەیت و کەسیش نەبێت ڕەخنەت لێبگرێت، ناتوانیت بیری ڕاست و دروست بەرهەم بهێنیت.

دەرئەنجام

دیارە کۆمەڵێک خاڵی گرنگی تر رۆڵی بەرچاویان هەبوو لە پێشخستنی زانست و فکر و فەلسەفە لە یۆنان، لەپێش هەمووشیانەوە بوونی ئاشتیی و ئارامیی، بەڵام بەداخەوە لەپاش داگیرکردنی یۆنان لەلایەن تورکەکانەوە، چرای فکر و فەلسەفە بەتەواوەتی لەم وڵاتە دەکوژێتەوە، ئەمەش دەریدەخات کە تورکەکان چ زیانێکی لەو وڵاتانە داوە کە داگیری کردووە.

راستە یۆنان لە سەدەکانی پێشوودا مەڵبەندی فکر و فەلسەفە و زانست بوو، چراییەک بوو کە هەموو ئەوروپا و جیهانیشی رووناک کردەوە، بەڵام بەداخەوە ئەم چرایە بە داگیرکردنی ئەم وڵاتە لەلایەن تورکیاوە، دەکوژێتەوە، پاشان وڵاتانی تری ئەوروپایی جێگەی یۆنان دەگرنەوە لەپێش هەمووشیانەوە ئیتالیا و فەرەنسا و ئەڵمانیا.

سەرچاوە:

Susanne Haiden.Wo und warum entschtand Philosophie. www.univie.ac.at

Griechische Philosophen: Alles durchdacht. /www.geo.de

الفلسفة: العوامل التي ساعدت في ظهورها، ولماذا اليونان؟. www. sotor.com

ويل ديورانت. قصة حضارة. ترجمة : محمد بدران. الجزء السادس. دار الجبل. بيروت. 1988

طاليس ملطي. قصة فلسفة.ترجمة من فرنسية: السيد عبدالله حسين.الطبعة الاولى. مكتبة الثقافة الدينية. قاهرة. 2007.

ديف روبنسون. جودي جروفز. اقدم لكم الفلسفة. ترجمة : امام عبدالفتاح امام. مجلس الاعلى للثقافة. 2001

چی دەگێڕینەوە بۆچی دەگێڕینەوە؟!.. سەدیق سەعید ڕواندزی

چەند سەرنجێك لە بارەى كتێبى (بەرلین) ی داستان بەرزان

هەموو گێڕانەوەیەك، بەهایەكی زمانی، مێژوویی، فەرهەنگی و ئەدەبی نییە. بەڵكو گێڕانەوە ئەو كاتە بەهای دەبێت، كە پەیوەست بێت بەو ڕووداوانەی ڕوویانداوە و لە گێڕانەوەیاندا، شوێنێك لە هزر و یادەوەری ئێمە دەگرن. ئەگەر هەموو ڕووداوێك، سەفەر و گەشتی تایبەتی بۆ ئەوروپا و بینین و بەركەوتنێكی ئاسایی بە ژیان و جوگرافیای ئەوروپا، شایەنی گێڕانەوە بن و كەرستەی گێڕانەوە بن، بێگومان ئێستا نیوەی كورد یاداشتنووس دەبوو. لە ئەدەبی فۆلكلۆری كوردیدا، لە داستان و حیكایەتی میللیدا، تەنها ئەو چیرۆكانە گێڕدراونەتەوە، كە زەمەن لە دوای زەمەن، لە ڕێی كرداری گێڕانەوە ماونەتەوە و بەهایەكی مێژوویی و ئستاتیكییان هەیە. بۆ نموونە:_ كە باسی شیرین و فەرهاد دەكرێت، وەك داستانێكی خۆشەویستی، گێڕانەوە پەیوەستە بەو خۆڕاگریی و قوربانیدانەی فەرهاد لە پێناو شیرین دەینوێنێت و كێوی بێستوون كون دەكات. ئەوەی هێز و وزەی مانەوە بە گێڕانەوەكە دەدات، خودی عەشقەكەیە. مەگەر ئێمە ڕۆژانە و لە مێژووشدا، پەیوەندی خۆشەویستی نێوان هەردوو ڕەگەزەكە نابینین؟ بۆچی لە ڕووی مێژوویییەوە نەماونەتەوە و ناگێڕدرێنەوە؟ چونكە شایەنی گێڕانەوە نین. كە باسی سەردەمی شاخ و شۆڕشی دەكەین، گێڕانەوە لێرەدا پەیوەستە بە باسكردن و گێڕانەوەی ئەو شوناسە بەرگریی و قارەمانیەتییەی كە پێشمەرگە لە شاخ نواندوویەتی. باسكردنی پێشمەرگە و سەردەمی شاخ، باسكردنی كەسەكان نییە، بەڵكو باسكردنی ڕووداوێكی مێژوویی گەورەیە، كە بەهای زەمەنی و سیاسی و شۆڕشگێڕی خۆی هەیە و لە ڕێی گێڕانەوەوە ئەوانیتر پێی ئاشنا دەبن. خەسڵەتێكی دیكەی كردەی گێڕانەوە، بە زەمەنیكردنە، بەو مانایەی، ئەو گێڕانەوەیە دەكرێ لە هەموو زەمەنێك و وەك كردەیەك بگەڕێینەوە سەری. لە ڕاستیدا ئەوەیە سیحری گێڕانەوە، وەك كردارێكی زمانی و هزریی و مێژوویی. ئەگەر لە دووتوێی دەقێكدا، ئەو بە زەمەنیكردنە بوونی نەبوو، ئەوا گێڕانەوە تا ئەو شوێنە بۆ دەكات كە خوێنەر كتێبەكە تەواو دەكات و ئیدی دەچێتە پەراوێزی مێژوو. بەڵام سیحری گێڕانەوەی هەر ڕووداوێك، لە ماناو گرنگی خودی ڕووداوەكە دایە لە ڕووی مێژوویییەوە. وەك سەرەتا ئاماژەمان پێكرد، هەزاران ساڵی دیكە، داستانی شیرین و فەرهاد بگێڕدرێتەوە، نە لە گێڕانەوە دەكەوێت، نە لە ڕووی مێژوویشەوە ون دەبێت. چونكە ئەو ڕووداوە وەك داستانێك، هێزی گێڕانەوەی تێدایە. كەواتا چییەتی گێڕانەوە گرنگە، نەك چۆنییەتی گێڕانەوە. با زمانی گێڕانەوەی بیۆگرافیایەك، ڕووداوێك و بەسەرهاتێك، زۆر لە ئاستێكی هونەری و ئستاتیكی باڵاو جوانیش دابێت و ببێتە جێی سەرنجی خوێنەریش، بەڵام دوا جار، ناوەڕۆكی ڕووداوەكە بەها و مانای هەیە و دەبێت، نەك چۆنییەتی

گێڕانەوەی ڕووداوەکە.. گێڕانەوەی هەر ڕووداوێك، دواجار پانتایەك لە ڕووبەرە گشتییەکە دەگرێت و دەبێتە ڕووبەرێك بۆ ناسینەوەی ئەدگارەکانی نەوەیەك و زەمەنێك و شوێنێك. دەشێ لە ڕێی گێڕانەوەی یادەوەرییەکانی کەسێك لە زەمەنێکی دیاریکراودا، بەرگەلێك ڕووداوی مێژوویی، سیاسی و کۆمەڵایەتی بکەوین و لە پەراوێزی ئەو ڕووداوانەوە، خاسییەتەکانی نەوەیەکی ڕۆشنبیری، یان سیاسیمان بۆ دەربکەوێت، کە پێشتر پێی ئاشنا نەبوو بین. بۆیە گێڕانەوە، کردەیەکی دووسەرەیە و هەر تەنها بگێڕەوە ڕۆڵی تێدا نابینێت، بەڵکو بۆ گێڕەڕەوەش تیایدا بەشدارە. بۆیە گێڕەڕەوە، دەبێ بزانێت چی دەگێڕێتەوە؟ ئایا ئەوەی دەیگێڕێتەوە، مانایەك و بەهایەکی بۆ بگێڕەوە هەیە؟ لێرەوەشە هێزی کردەی گێڕانەوە دەردەکەوێت. بێگومان هەڵەیەکی کوشندە دەکەین، ئەگەر پێمان وابێت، دەشێ هەموو شتێك بگێڕینەوە، هەڵبەتە لەبەر ئەوە نا کە ناتوانین، لە بەر ئەوەش نا، کە نەکرێتە تیمەی نووسین، بەڵکو زۆر بە سادەیی لەبەر ئەوەی دەبێ بزانین ئەوەی دەیگێڕینەوە، شوێنێك لە هزری خوێنەر دەگرێت و هیچ بەهاو بایەخێکی بۆی هەیە؟ ئەگەر کردەوە و ڕەفتارو چەلەحانێ و گەمە و گاڵتەی منداڵی و دۆڕان و شکستەکانی عەشق و دڵشکانە زۆر کەسی و تایبەتییەکانمان، شایەنی گێڕانەوە و کەرستەی گێڕانەوە بن، وەك ئەوەی (داستان بارزان) تێی گەیشتووە، بێگومان ئەوکات هەموو کورد داستاننووس و ڕۆماننووس دەبوو. چونکە هیچ مرۆڤێك لەو جوگرافیایەی خۆمان نییە، ڕووداوێکی کەسی و تایبەتی نەبێت و بە جۆرێك لە جۆرەکان، نیگەرانی و دڵشکاندنێکی لەو ژیانە نەبێت. لە گێڕانەوەدا، ڕووداوە زۆر کەسی و تایبەتییەکان بۆ خوێنەر، هیچ بەهایەکی نییە، بەڵکو ئەوەی بەلای ئەوەوە گرنگە، ناسینەوەی ئەدگارە مێژوویی و زەمەنێك و شوێنێك و قۆناغێکی ژیانی گشتی و کۆمەڵایەتییەکەیە. بۆیەشە گەر سەرنج لە یاداشتنامەی هەموو ئەو کەسانە بدەین کە ژیانی خۆیان گێڕاوەتەوە بۆ نموونە (مسعود محەمەد و هەژار و موکریانی) و گەلێك نووسەری دیکەش، خوێنەر بەر جۆرەها مەعریفە و زانیاریی جۆراو جۆر دەکەوێت و ڕووبەرێکی گەورەی لە نادیاری ژیانی سیاسی و ئەدەبی و کۆمەڵایەتی ئەو کاتی بۆ دەردەکەوێت. هەر ئەمەشە وا دەکات ئەم یاداشتانە، تا هەتایە لە هزر و یادەوەری خوێنەران بمێننەوە و نەکەونە پەراوێزی مێژوو. لە یاداشتدا، گێڕانەوە هێڵێکی ئاسۆیی هەیە و پەیوەستە بە زەمەن، مێژوو، شوێن، ڕووداو. بە پێچەوانەوی ئەو گێڕانەوەیەی کە لە ڕۆماندا هەیە و دەکرێ بە هۆی تەکنیکەوە گێڕانی بە سەر دابێت. بۆیە خوێنەر کە یاداشت دەخوێنێتەوە، واتا مێژوو دەخوێنێتەوە، ڕووداو دەبیستێت. یاداشت ئەوە نییە وەك بەشێکی زۆری نووسەرانی

ئێمە، بە حەسانەوەی ڕۆخ دەریا و بینینی کچە چاوشین و پرچ زەردەکانی ئەوروپا تێی گەیشتوون و دواتر دەیکەنە کتێب و نووسین و خۆیانی پێیەوە هەڵدەکێشن. ئەمە کاری نووسەرە بۆ فیکر و هەژار و داماوەکانە، کە شتێکیان نییە بۆ نووسین و بۆ گێڕانەوە. بە داخەوە ئەوە ئێستا بۆتە مۆدێل لە دنیای نووسینی ئێمە و تەنانەت نووسەرانێکی گەنج، شەڕی نێو کۆڵان و چەلەحانێی منداڵی دەنووسنەوە و بێ شەرمانەش ناوی دەنێن یادەوەری و یاداشت و ڕۆمان. وەك ئەوەی ئەوان، ڕۆڵێکی گەورەی مێژوویی و نەتەوەیی و شۆڕشگێڕی و سیاسی و ئەدەبییان گێڕا بێت. دەکرێ گەشتی ژیانمی مەسعود مەحەمەد، کە مێژووی سەد ساڵەی وڵاتێك باس دەکات، بەراورد بکەی بە کتێبی (بەرلین کتێبی پەناهەندەیی من) و هەردووکیشیان ناویان بیرەوەری بێت؟ کە یاداشتەکانی عەلی وەردی دەخوێنینەوە، شارەزایی سایکۆلۆژیای تاکی عێراقی و سۆسیۆلۆژیای ئەو کۆمەڵگەیە بە گشتی دەبین. واتا دەزانین چییە ئەوەی دەگێڕدرێتەوە و مەبەست لە گێڕانەوەی چییە. یەکێك لە خەسڵەتە دیارەکانی نەوەی هەفتاکان و هەشتکانی ڕۆشنبیریی کوردی ئەوەیە، کە نەوەیەکە کەرستەیەك و یادەوەرییەکی بە هێزو بە بەهای هەیە بۆ گێڕانەوە و بشێ بیگێڕێتەوە و تەنانەت شانازیشی پێوە بکات. ئەو نەوەیە، کە نەوەی کتێب و سیاسەت و شۆڕشگێڕیی و خەبات بوو، نەوەیەکە دەوڵەمەند لە ڕووی یادەوەریی و ڕووداوە کەسی و تایبەتی و گشتییەکان. ئەم نەوەیە، کە بوونەوەری ڕاستەقینەی نێو کتێبەکان بوون، گەلێك خاسیەتی ئەدەبی و هونەریی و سیاسییان هەیە، کە لە پەراوێزییەوە قۆناغەکە و سەردەمەکەش دەناسینەوە. بۆیە کە یادەوەری ئەو نەوەیە دەخوێنینەوە، ئاشنای مێژووێکی گەورە لە کایەی سیاسی و ئەدەبی و شۆڕشگێڕیی و ژیانی کۆمەڵایەتی دەبین. بەو پێیەی ئەوەی دەگێڕدرێتەوە، خود نییە، بەڵکو بابەتە، کە لە ڕاستیدا هەر ئەوەشە، کەرستەی ڕاستەقینە و بە بەهای گێڕانەوەی یادەوەری. چونکە خود، تەنها بگێڕەوەیە و بابەتەکە ڕووبەری گێڕانەوەکەن و خوێنەریش بۆ گێڕەڕەوەیە، لێرەوەش ڕایەڵێك ئێمە بە ڕابردوو دەبەستێتەوە. خوێنەر بۆچی ڕابردوو دەخوێنێتەوە؟ بۆچی دەگەڕێتەوە سەر زەمەنی دوێنێ؟ بێگومان بۆ ئەوەی بزانێت چی ڕوویداوە و ڕووبەرە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکەی ژیان چۆن بووە. لێرەوەش گەر سەرنج بدەین دەبینین، هەموو گێڕانەوەکانی نەوەکانی پێشووتر، گێڕانەوەی گشتین و تایبەتی و کەسی نین. ئەو نەوەیە، لەلایەکەوە هەم ڕۆڵێکی لە ژیانی ئەو کاتدا هەبووە و هەمیش ئاگایانە و ڕۆشنبیرانە، دەزانێت کە هەموو شتێك بەهای گێڕانەوەی نییە و ناکرێت نووسین هێندە بێ ئەرزش و بێ ناوەڕۆك و بێ بەها بکرێت. هەر ئەمەش جیاوازی نێوان

نەوەی هەفتاکان و هەشتاکان، لەگەڵ ئەو نەوەیەی دوای ڕاپەڕین و بە دیاریکراویش دەیەی دوو هەزارەکان . نەوەی نوێی دوای ڕاپەڕین، نە هێزی گێڕانەوە، نە کەرستەی گێڕانەوەی نییە. نەوەیەکە یادەوەریەکی لاوازی هەیە و هیچ ڕێگەیەکی سیاسی، هزری، ئەدەبی و هیچ داهێنانێکی گەورەی ئەوتۆی نییە، بشێ بیکاتە کەرستەی گێڕانەوە. بە دەربڕینێکی تر، ئەو نەوەیە لە ڕووی (ڕووداو) وە، هێندە نەوەیەکی هەژارە، بۆیە گێڕانەوەش لەو بابەت و ڕووداوە سادە و بێ مانا و بێ ئەرزشانە دەبینێتەوە، کە خوێندنەوەیان نەك بایەخی نییە بۆ خوێنەر، بەڵکو کە لە خوێنەوەیان دەبێتەوە، قێز لە نووسین و وشەش دەکاتەوە. بۆ ئەوەی بگێڕینەوە، دەبێ کەرستەیەکی گەورەی گێڕانەوەمان هەبێت. بە تەنها زمانی گێڕانەوە، بەس نییە بۆ ئەوەی نووسینەکانمانی پێ بڕازێنینەوە، بەڵکو ناوەڕۆك، پەیام و ڕووداوەکان گرنگن. چونکە دواجار هەموو گێڕانەوەیەك پەیوەستە بە کات و شوێن و لەوە گرنگتریش ڕووداوێکەوە. دەشێ ڕووداو بە ڕوحی گێڕانەوە بزانین. بەڵام بێگومان هەموو ڕووداوێك نا، چونکە ژیان پڕە لە ڕووداو، بەریەککەوتن و بینین، ئەگەر ئەمانە هەموویان هێز و مانای گێڕانەوەیان تێدا بێت، ئەوا ئەرزش و بەهای ڕووداوە گەورە ڕاستەقینە و نەمرەکان نامێنێت. بۆیە دەبێ بزانین چی دەگێڕینەوە، بەهانەیەکمان بۆ گێڕانەوە هەبێت. لەو ڕوانگەیەشەوە کاتێ لە خوێنەوەی کتێبی (بەرلین کتێبی پەناهەندەیی من) کە(داستان بەرزان) نووسیویەتی بوومەوە، ئەو پرسیارەم لە خۆم کرد، بە ڕاست من چیم خوێندەوە؟ نووسەری کتێب چیمان بۆ دەگێڕێتەوە؟ ئایا ئەوەی گێڕاویەتییەوە شایەنی ئەوەیە خوێنەر گوێی لێ بگرێت؟ ئەم کتێبە باس لە ساتەکانی بەرککەوتنی نووسەر بە ژیانی پەناهەندەیی و بە تایبەتیش خێزانی دەکات. کاتێ ناونیشانی کتێبەکە دەبینین، بیرمان بۆ ئەوە دەچێت کە ناوەڕۆکی کتێبەکە، باسێکی گرنگی فەلسەفی، پەروەردەیی و هزری خۆرئاوایە. یاخود باس لە کێشە و گرفتەکانی ژیانی پەناهەندەیی، لە ئاستی کولتووری، ڕوحی پەروەردەیی دەکات. بۆیە نووسەر بە ئاگایانە ئەو ناونیشانەی بۆ کتێبەکەی داناوە، بۆ ئەوەی سەرنجی خوێنەر ڕابکێشێت و بەو ناونیشانە جوانەوە، فریوی بدات تا کتێبەکەی بخوێننەوە. بەڵام کاتێ دەچینە قووڵایی ناوەڕۆك و ڕستە و ئاماژەکانی نێو کتێبەکە، بە داخەوە گاڵتەجارییەك بە ناوی گێڕانەوە دەبینین، کە خوێنەر شەرم دەکات باس و بابەتی لەو شێوەیە بە ناوی یاداشتنامە بخوێنێتەوە. نووسەری کتێبەکە، چونکە فێکسی لە سەر شتە بچووك و بێ ئەرزشەکانە، ئیدی خەیاڵی گێڕانەوەشی لە چوارچێوەی ئەو بچووکییە تێ ناپەڕێت. ئەم کتێبە، بەسە بۆ ئەوەی بزانین نووسەری کتێبەکە، چۆن لە ژیانی پەناهەندەیی گەیشتووە و چی

ئەزموون کردووە لەو ژیانە، ئایا دەرەنجامی بەرکەوتنی خۆی وەك تاکێکی خۆرهەڵاتی بە کولتووری خۆرئاوا، توانیویەتی داهێنانێکی گەورە بکات و لەو کتێبەی خۆیدا بیخاتە ڕوو؟ با سەرنج لە ناوەڕۆکی کتێبەکە بدەین، کە خۆی باشترین وەڵامە بۆ ئەو پرسیارەی ئێمە. با بزانین، (داستان بەرزان) کە بنووسانێکی زۆر، بە دەنگێکی دیار و بە توانای نەوەی دوای ڕاپەڕینی دەزانن، لە کتێبەکەی خۆیدا چیمان بۆ دەگێڕێتەوە؟ داستان دەنووسێت:(سەرم بۆ تەماشایەکی کێر و گونم نەوی دەکەم، سەرەکەی نووساندووە بە بەشی پێشەوەی سیفۆنەکەوە، هەر یەك لە گونەکانیشم بە پشتەوەیدا شۆربوونەتەوە، دیارە بە گشتی بێ تاقەتن. من حەز ناکەم ئەوان بەو غەمگینییە ببینم، چۆرێك زەیتی زەیتوون، لە نێو لەپی دەستی ڕاستم دەسووم، مەساجێك بۆ شان و ملی دەکەم (مەبەستی چووکییەتی) دەیلاوێنمەوە، لە پی دەستمی بۆ دەکەم بە بۆڕییەکی تەسك و کە بە ئاستەم بتوانێ هاتووچۆی تیا بکات و دەستم دێنم و دەبەم، گەرمتر لە نێو لە پم دەیکوشم، سوور هەڵدەگەڕێت و بەشێوەی قارچکێك هەڵدەتۆقێت، تاکو درێژییەکەی دەگاتە نۆزەدە سانتیمەتر و ڕەپ و قینج دەردەکەوێت. لا 86 و 87) ئەگەر وەك کردەی گێڕانەوە، بڕوانینە ئەو بابەتە، ئەوا دەبێ پرسیار بکەین کە ئاخۆ ئەو حاڵەتە چ گرنگییەکی هەیە بۆ خوێنەر؟چی نوێی پێ ئاشنا دەکات؟ بێگومان لێرەدا ئەوە دەردەکەوێت کە هەموو گێڕانەوەیەك بەهای نییە. گێڕانەوە ئەو کاتە شوێنی خۆ و جێگەی خۆی دەگرێت، کە ڕووداوێکی گەورە هەبوو. ئەوەی داستان دەیگێڕێتەوە، لە دیمەنی بۆ بەهای پۆڕنۆیەك دەچێت، کە کەسانێکی تێنوو بە سێکس کە بۆتە گرێی دەروونی لایان، وەك نووسەری کتێبەکە سەیری دەکەن. بڕوام وایە، ئەو بۆ ڕتووشییە لەباسکردنی سێکس، گرێیەکە لای نووسەری کتێب و ڕێکەوت نییە، چونکە ئەو لە شیعرەکانیشدا، گرنگییەکی زۆر بەو دیمەنە پۆڕنۆیانە دەدات. بۆ نموونە لە شیعرێکیدا لە کۆمەڵە شیعری (ئەستێرەکان برینی مرۆڤن) دەنووسێت:

دەمەوێت دەست لە مووەکانی بەرت بدەم
بەر تەڕایی نێوان ڕانەکانت بکەوم
لیکی دەمت کە لە سەرم دەبوویت
دەتکاییە نێو دەممەوە. زۆرجار بیری لێ دەکەمەوە.

. ئەم جۆرە لە گێڕانەوە، دەریدەخات کە بەشێکی زۆری ئەو نەوەیە، چ یادەوەریەکیان هەیە تا بیگێڕنەوە. بەڕاست ئەم باسە بۆ ئەرزش و سووك و بێ بەهایانە، شایەنی ئەوون وەك یادەوەری بنووسرێنەوە؟ گریمان کەسێك، هەرزەکار و مێرمنداڵێك و قوتابییەکی بچووکی قۆناغی

بنەڕەتی، یان کەسێکی نزیکی نووسەر، بە ڕێکەوت ئەو کتێبە بۆ بەهایەی دەست کەوت و خوێندییەوە، چی لادروست دەبێت؟ فێری چ جۆرە پەروەردەیەکی دەروونی، سێکسی و کۆمەڵایەتی دەبێت؟ دەکرێت نووسەرێك لە کتێبدا، خوێنەر فێری (دەستپەڕ لێدان بکات؟!). دوای ئەوەی دەستی بە خووەکە کرد، با بزانین نووسەری کتێبەکە کە دەگاتە ئۆرگازم و تۆواوەکەی فڕێ دەدات، چ گاڵتەجاڕییەکی دیکە، بە ناوی گێڕانەوەی یاداشتەکانی دەنووسێت:(لە ناکاو، ئاوێکی خەستی هەڵبزرکاو، لە کێرمەوە دەکەم بە دەم و چاوی هەموو ئەوانەی بە خۆیان و تیرەکانییان، بە خۆیان و گوێزانەکانیانەوە، دێنە بەرچاوم، دەیکەم بە دەم و چاوی دوایین ژنی ژیانم، بەو ڕۆژگارە تەنگە. لا 88) جۆرە نەخۆشییەك هەیە، ئەگەر هەڵە نەبم سادیزمی پێ دەگوترێت و تیایدا مرۆڤ، چێژ لەو دیمەنە ڕقاویی و خوێن و ئازاردانانە بە تایبەتیش لە سەرووبەندی پرۆسەی سێکسیدا دەبینێت. نووسەری ئەم کتێبەش، چێژ لەوە دەبینێت، کە تۆواوەکەی بکاتە دەم و چاوی ژنەکان و مرۆڤەکان، وەك ئەو سووکایەتییەی گەلێك جار، لە دیمەنە پۆڕنۆییەکاندا، دەیبینین و دەکەوێتە بەرچاومان. جیاوازییەکە لەوەدایە، کە لەویان بە وێنە و لەمیان بە نووسین، وێنەکان دەبینین و دەخوێنینیەوە، بەڵام دواجار هەردووکییان لە یەك خاڵدا یەکدەگرنەوە، ئەویش ڕوئیاو عەقڵییەتەکەیە بۆ سێکس و ژن. مرۆڤ بگاتە هەر بارێکی ئاڵۆزی دەروونی و تووڕە بوونێك، هێشتا نابێ ئەو مافە بە خۆی بدات، سووکایەتی بە مرۆڤ و ژن لە ژێر ناوی گاڵتەجارییەك بە ناوی یاداشت بکات. گەورەترین سەرمایەی ژیان مرۆڤە. مەگەر ئێمە بۆ چی دەگێڕینەوە و بۆ کێی دەگێڕینەوە؟ مەگەر مرۆڤ لە نووسین و ئەدەب گەورەتر نییە؟ نووسەر بەردەوام دەبێت لە باسکردنی ئەو دیمەنە پۆڕنۆیانە و ئەمجارەیان دەنووسێت:(بە ڕاستی ئەو دەستپەڕانەی بە هۆی شامپۆ و سابوونەوە لێم دەدان، چێژێکی خۆشتریان هەبوو، وەك ئەوانەی بە هۆی تف و لیکی خۆمەوە. لا 132) هەروەها دەنووسێت:_(بۆ یەکەم جار قوزی ئافرەتم لە وێنەدا بینی، بوونی تێپەڵە مووێکی ڕەش کە تەواوی قووزەکەی داپۆشیبوو. لا 133) بە ڕاست ئەم قسە بازاڕییانە، هی ئەوەن بکرێنە کتێب و بە ناوی یاداشتە ڕۆمان چاپ و بڵاو بکرێنەوە؟ ئایا ئەم بابەتە بازاڕییانە، شایەنی ئەوەن خوێنەر کاتی خۆیانی بۆ تەرخان بکات؟ دواجار دەبێ داوای لێبووردن لە خوێنەرە سەنگینەکانی ماڵپەڕی سەنگینی دەنگەکان بکەم، کە من ئەو قسە بازاڕییانەم بۆ گواستونەتەوە. بەڵام گرنگە هەموومان بزانین، ئەو نەوەیەی دوای ڕاپەڕین، چی هەیە بۆ مانی بگێڕێتەوە؟ چی دەگێڕیتەوە تاکو پێناسەی خۆیمان بۆ بکات؟ ئایا یادەوەرییەکانی شایەنی نووسینەوە و گێڕانەوەن؟!

پەراوێز: ناوی کتێب، بەرلین کتێبی پەناهەندەیی من، نووسینی: داستان بەرزان، بڵاوکراوەی: یاسەمین، چاپی یەکەم _سلێمانی 2021.

"ڕۆمانی کوردی لە نێو ڕەوت و دیدە جیاوازەکانی ئەدەبی جیهانی، لێکەوتە و کاریگەرییەکانی".. دڵشاد کاوانی

دڵشاد کاوانی: فرەڕەهەندی بنەمایەکی بەهێزە بۆ دیاری کردنی ڕۆمانی باش و ناوازە. ئەوانەی زمان سادە دەکەنەوە چیرۆک چڕدەکەنەوە ئەمانە نووسەرانێکن پانتایی بیرکردنەوەیان بچووکە و هەڵگەی مەعریفەیەکی پتەو و بەهێز نین.

دڵشاد کاوانی: کۆمەڵێک ڕۆماننووسی تازە پەیدابوون فێری ئەوە بوون دەڵێن دەبێت ڕۆمان زمانی سادە بێت و گرێی گاڵی تێدا نەبێت، دەیانەوێت خۆیان لەگەڵ خوێنەرانیان بگونجێنن من پێم وایە پانتایی بیرکردنەوەی ئەم ڕۆماننووسانە خۆی سادە و ساکار و بۆ ئەوەی خۆشیان هەست بەوە بکەن لەگەڵ ئاستی خوێنەرەکانیان دابەزیوون.

دڵشاد کاوانی: مێژووی ڕۆماننووسانی جیهانی ئەمەی سەلماندووە، کە هەموو ئەو ڕۆمانانە سەرکەوتووترن کە لە گێڕانەوەی ڕووداوەکان فرەیی و هەمەچەشنی زێدەتر سەرکەوتووترن لەوەی کە ڕۆماننووس یەخەی تەنیا یەک ڕووداو بگرێت و تا کۆتایی بە دوای دابچێت.

لێکۆڵینەوە: دڵشاد کاوانی ڕۆماننووس و ڕەخنەگر.

پێشەکی:.

ڕۆمان وەک دیارترین و تازەترین ژانری سەرەکی ئەدەبی، بۆتە بابەت و ڕوانینی جیا جیای ناوەندە زانستی و ئەدەبییەکانی جیهانی و وەک

سەیروورەتەکی ئەدەبی خۆی خزاندەتە نێو سەرجەم ئەدەبیاتی نووسراوی جیهان و ئەدەبە جیاوازەکانی گەلان و هەر یەکەیان بە زمانێک و کلتوورێکی جیاوازەوە لە ڕێگای ڕۆمانەوە دید و ڕوانین و بچم و دابونەریت و تایبەتمەندییەکانی کۆمەڵگەکەی خۆیان نیشاند دەدەن.
چیرۆک و ڕۆمان لە شێوەی ژانرەکانی دیکەی ئەدەب بە سادە و ساکاریی لە هەناوی پەخشانەوە لە دایکبوو پاشان خزایە نێو فەرهەنگ و کایەکانی ژیانی مرۆڤ، بەم جۆرە ڕووی لە مێژووی ئەدەبییەوە ڕۆمان دەرگایای بەسەرو خواستی مرۆڤایەتی کردوە دواتر گۆشەی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیوە.
بەئەوەی بەراوردەکی ئەدەبی زانستیانە بکەین، دەبێت سەرەتا بزانین ژانری ڕۆمان چییە و چۆن و کەی وەک پێوستییەکی نووسین ڕووی کردەتە نێو ئەدەبیاتی جیهان و مێژوویی ئەدەبی نووسراوی کوردی، ئەمە لە کوێی ئەم هاوکێشەیە ئەدەبییە داین، کە ڕۆمان وەک ڕووتەکی تازە و هەنووکەیی دونیای ئەدەب پەیدا تێدەپەڕێت.

سەرەتا:.

ڕیشەی ڕۆمان بە وشەی نۆڤڵ (novel) دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتاکانی سەدەی هەژدە دوابەدوای وشەی نۆڤێلا (novella)، لە سەدەکانی ناوەڕاستدا بە چیرۆک بەکاردەهێنرا. وەک ناسنامە پەرەیسەندووە و گۆڕانکاریی بەسەرداهاتووە، ئێستا وا دادەنرێت کە ڕۆمان چیرۆکێکی پەخشانییە کە زیاتر لە پەنجا هەزار وشە لە خۆ بگرێت. ڕۆمان لە چیرۆک زیاتر سەرنج دەخاتە سەر پەرەسەندنی کەسایەتییەکان. ڕۆمان لە هەموو جۆر و ژانرەکانیدا لێکۆڵینەوە لەسەر دەروونی مرۆڤ دەکات.

مێژووی ڕۆمانی جیهانی:.

هەرچەندە ڕۆمان لە چاو ژانرەکانی تری ئەدەب درەنگ وەخت هاتە نێو فەرهەنگی ژیانی مرۆڤ، دەقی ڕۆمان کە بەشێوەی پەخشان نووسرابێت نەوەك شیعر و بە یەکەم ڕۆمان لە مێژووی مرۆڤایەتی دابنرێت و بە تەواوی بەشەکانییەوە مابێتەوە، ڕۆمانی (کەری زێڕین)ـ لە نووسینی نووسەر و فەیلەسووفی ئەمازیغی لۆکیوس ئەپۆلیوس، لە ساڵی (١٢٥-١٨٠ز) ئەگەرچی ڕۆمانێکی دیکە پێش ئەو هەیە بەناوی (سەریکون) لە نووسینی (گایۆس پەترۆنیس ئەریتەر) کە لە ساڵی (٦٦ ز) مردووە و ڕۆمانێکی تەنزئامێزە، بەڵام بە تەواوی گەیشتۆتە دەستی خوێنەران و هەندێک بەشی لە فەوتاوە. بۆیە ڕۆمانی (کەری زێڕین) یەکەم ڕۆمانی کۆنە کە دەقەکەی هیچی لێ نەفەوتابێت و وەک خۆی مابێتەوە.

ڕۆمانی (کەری زێڕین) بە شێوازێکی نوێی ئەدەبی و بەشێوەی پێکهاتەگەرایی نووسراوەتەوە کە کەمێک چێژێک لەخۆ دەگرێت، کەسی یەکەمی تاک ڕووداوەکان دەگێڕێتەوە، ئەو شێوازەی لەم ڕۆمانەدا بەکارهاتووە، لە سەردەمەکانی دواتر لە گەلێک ڕۆماندا بەکارهێنرا و سوودی لێ وەرگیرا و تا ئێستاش سوودی لێ وەردەگیرێت.
لۆکیوس ئەپۆلیوس، نووسەرێکی لاتینی و گوتاربێژێکی ئەمازیغیی نومیدیە و فەیلەسووف و زانای سروشت و ڕۆماننووس و شانۆنووس و داستاننووس و شاعیر بووە، خەڵکی ناوچەی نومیدیا بووە، کە دەکەوێتە وڵاتی جەزائیری ئێستا. لە ساڵی (١٢٥ ز) لە شاری مادور (مداوروشی جەزائیر) لەدایکبووە، لە ساڵی (١٨٠ز) کۆچی دوایی کردووە.
سەرەتای ڕۆمانی ئەوروپی نوێ:.

لە دوای ئەوە، تۆژەرانی ئەدەبی، باسی ڕۆمانی "دۆن کیشۆت" ی ڕۆماننووسی ئیسپانی میگێل دی سەرڤانتس (١٥٤٧- ١٦١٦ز) دەکەن، کە بە دوو بەش لە ساڵانی (١٦٠٥) و (١٦١٥) بڵاوی کردەتەوە و بە یەکەم ڕۆمانی ئەوروپیی نوێ، بە یەکەم گەورەترین کاری ئەدەبیی جیهانی دادەنێن و بە زۆربەی زمانەکانی جیهان وەرگێڕدراوە.
ڕۆمان لە جیهانی عەرەبی:.

بەمەش هونەری ڕۆمان زۆر دواتر دەگاتە جیهانی عەرەبی و ڕۆمانی ئاقیبەت خێر (حسن العواقب) ی زەینەب فەواز کە لە ساڵی (١٨٩٩ز) دەرچووە، بە یەکەم ڕۆمانی عەرەبی دێتە هەژمار، دوای ئەویش ڕۆمانی دڵی پیاوەکە (قلب الرجل) ی لەبیبە هاشم کە لە ساڵی (١٩٠٤ز) بڵاوی کردۆتەوە، پاشان ڕۆمانی بەدیعە و فواد (بديعة و فؤاد) ی عەفیفە کەرەم دێت، کە ساڵی (١٩٠٦ز) بڵاوکراوەتەوە. ئەم ڕۆماننووسە ئافرەتانە، پێشەنگی ڕۆمانی زمانی عەرەبین و هەرسێکیان خەڵکی وڵاتی لوبنانن. ئەمە لە کاتێکدا کە تا ماوەیەکی زۆر و بەر لە دۆزینەوەی ئەمانە، لە مێژووی ئەدەبی عەرەبیدا، ڕۆمانی (زەینەب) ی محەممەد حوسەین هەیکەل، کە لە ساڵی (١٩١٤ز) بڵاوبۆتەوە، کە بە یەکەم ڕۆمانی عەرەبی دەزانرێت.
ڕۆمان لە ئەدەبیاتی کوردیدا:.

کەچی زۆر لەوە بەکاوەختر لە ئەدەبیاتی کوردی لە ڕووی گەڕانەوە، وەکوو هەموو بوارەکانی دیکە، لە دوای ئەدەبیاتی وڵاتانی دیکە دێت، یەکەم ڕۆمانی کوردی، لە ساڵی (١٩٣٥) لە لایەن عەرەبی شەمۆ (١٨٩٧- ١٩٧٨)، لە ئەرمەنستان بە ناوی (شڤانە کورمانجا) بڵاوکراوەتەوە کە بە پیتی ڕووسی نووسراوە، بەمەش

(شڤانێ کورمانجا) دەبێتە یەکەم ڕۆمانی کوردی کە چاپ و پەخش کرابێت.

پێش ئەوە، ڕۆمانی (مەسەلەی ویژدان) کە ئەحمەد موختار جاف لە ساڵانی (١٩٢٧- ١٩٢٨) نووسیویەتی، بەڵام ئەو کات و بە هۆی نەگونجانی بارودۆخەکە، یان هەر بارودۆخێکی دیکەی پەیوەست بە نووسەرەکەیەوە، ئەم ڕۆمانە چاپ نەکرا و بە دەستنووس مایەوە، تا دوای ساڵانی حەفتا، ئینجا چاپ و بڵاوکرایەوە.

یەکەم ڕۆمانی چاپکراوی کوردی باشووری کوردستان، ڕۆمانی (پێشمەرگە)یە، کە دکتۆر ڕەحیمی قازی نووسیویەتی و سەرەتا لە ساڵی (١٩٥٩) لە شاری ئیرەوانی وڵاتی ئەرمینیا چاپ کرا و چاپی دووەمیشی لە بەغدا لە ساڵی (١٩٦١) بڵاوبۆتەوە.

قۆناغەکانی ڕۆمان:.

ڕۆماننووسان، ڕۆمان بەپێی قۆناغ و گۆشەی کۆمەڵایەتی و هزری و پێویستی ئەدەبی و کەرەستەکانی نووسین و مەعریفەی تاکەکانی کۆمەڵگاکانیان گەشە دەکەن و بە ڕوونیش دەبینین نەوە دوای نەوە قۆناغی تازە و لە ستایل و مۆدێلی نووسینی ڕۆمان سەر هەڵدەدەن. بۆ نموونە لە هەر قۆناغێک هیچێک لە ڕۆماننووسەکان لە قۆناغی پێش خۆیان نامێنەوە. هەروەک قۆناغەکانی جیهانی بە گشتی بەم جۆرەیە.

ڕۆمانی سەدەی نۆزدەم

لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدە ڕۆمان لە ژێر کاریگەریی سەردەمی پێشووتر بوو. لەم سەدەیەدا گرنگییەکان زیاتر لە بیر و هەست. لەسەر سروشت و خەیاڵ بوون.

گۆتی بنچینەی ڕۆمانی ڕۆمانسییە و جەختیان لەسەر توانا ڕۆحییەکان دەکردەوە. لە ڕۆمانە ڕۆمانسییە دیارەکان (جەین ئیەر) کە لە ساڵی ١٨٤٧ لە نووسینی چارلۆت برۆنتەیە یەکەمین نموونەیە لە ناو ڕۆمانە سەرکەتووەکان دەربارەی پەروەردەکار و پیاوی نادیار.

نموونەیەکی دیکە (وزەرین هایت) کە لە ساڵی ١٨٤٧ بە قەڵەمی ئیمیلەی برۆنت نووسراوەتەوە، کە ئەویش ڕۆمانێکی ڕۆمانسییە.

هەروەها ڕۆمانەکەی هەرمان مێلڤیل لەسەر سرووشتی باشە و خراپە بە ناوی (مۆبی دیک) کە لە ساڵی ١٨٥١ نووسراوەتەوە، (نامە سوورەکە) و (ماڵی حەوت گەبڵ) ڕۆمانی ناسانیێل هەپەرنن، کە دەربارەی گوناح و پیوریتانیزم بووە. ئەمانە و چەندین ڕۆمانی تر نموونەی ڕۆمانی ئەو سەردەمەن.

ڕۆمانی سەردەمی ڤیکتۆریا

ڕۆمان هەندە جێگیر و دامەزراو بوو کە بووە زاڵترین نووسینی ئەدەبی لە ماوەی فەرمانڕەوایی شاژنە ڤیکتۆریای ئینگلترا (١٨٣٧ـ-١٩٠١). ڕۆمانووسە ڤیکتۆریاییەکان بەرپەرچدانەوەی قارەمانە خاوەن و چاکەکارەکانی چینی مامناوەندیان دژی کۆمەڵگە و فێربوونی هەڵە لە ڕاستەوە لەناو زنجیرەیەک هەڵەی مرۆڤدا بەرجەستەدەکرد.
ڕۆمانێکی واڵکەت سکۆت بووە هۆی نوێکاری لە نووسینی ڕووداوەکاندا.
نووسەرە ڤیکتۆریانە بەناوبانگەکان وەک چارلس دیکنس، باشترین ڕۆمانووسی ئینگلیزی سەردەمی ڤیکتۆریان، (کریسمس کارۆڵی) لە ساڵی ١٨٤٣ نووسیووە. لویس کاڕۆڵ (چارلس لەدویج دۆجسەن) سەرکێشییەکانی ئالیشا لە وەندەرلاند، لە ساڵی ١٨٦٤ و (بەناو شێوە شووشەییەکە) دا لە ساڵی ١٨٧١ نووسیووە.

ڕۆمانی ڕیالیزمی

ئەم ڕێبازە دوای شۆڕشی پیشەسازی لە سەدەی نۆزدەدا ئەو جۆرە ڕیالیزمە سەری هەڵدا. کە ڕەتکردنەوەی ئایدیالیزم و ڕۆمانتیسیزمی ژانرای پێشوو بوون. ڕیالیزم بەخێرایی گەشەیسەند و گۆڕا بە سروشتگەرایی کە بارودۆخی کەسایەتییەکان ڕەشبینتر و بەهێزبوون بەهۆی سروشتیانەوە.
نموونەی ڕۆمانی سروشتگەرایی (کابینەی خاڵە تۆم) هاریت بیچەر ستۆوە، لە ساڵی ١٨٥٢ دەربارەی شەڕی ناوخۆیی ئەمەریکا نووسیویەتی. دوو ڕۆمانی دیکە لە لای (تۆم ساویەر) لە ساڵی ١٨٧٦ و (سەرکێشی هەکەلبەری) لە ساڵی ١٨٨٥ لەلایەن (مارک تواین) و (ساموێل لانگهۆرن کلێمنس) نووسراون، دواجار بوونەتە ڕۆمانێکی بەناوبانگ لە ئەمەریکا.

ڕۆمانی (مۆدێرنتە) و سەدەی هاوچەرخ

ڕۆمانی سەدەی بیستەم بەسەر دوو قۆناغی ئەدەبیدا دابەشدەکرێت. ئەدەبیاتی مۆدێرنتە (١٩٠٠-١٩٤٥) و (ئەدەبیاتی هاوچەرخ- تاکو ئەمڕۆ) کە پۆستمۆدێرنتەیە. لە ڕۆمانی مۆدێرن و هاوچەرخدا پرسیاری بوونی، سەرانگیری بەسەر هۆکارەکانی مرۆڤدا، سروشتی حەقیقەت و ڕاستی، فۆرمفی سەرەکی ڕۆمانەکانە.
ڕۆمانی ئەم سەدەیە ڕەنگدانەوەی ڕووداوە گەورەکانی گێتین وەک جەنگی دووەمی جیهانی و جەنگی فێتنام و هێرۆشیما و جەنگی سارد و شەپۆلی کۆمۆنیزم. ڕۆمانە بەناوبانگەکان وەک ڕۆمانووس ڤیرجینیا ولف، ڕۆمانووس جەیمس جۆیس، لە کە بەناوبانگترین ڕۆمانی دژە جەنگە لەسەر جەنگی یەکەمی جیهانی نو بە وسراوەتەوە. هەروەها

ڕۆماننووسی ئەڵمانی ئیرخ ماریا ڕیمارک و (دەنگ و دەمارگیری) ڕۆماننووس و کورتەچیرۆکنووسی ئەمریکی ویلیام فۆلکنەر باس لە پووکانەوەی باشوور دەکەن لە دوای جەنگی ناوخۆی ئەو وڵاتە.

ڕۆمانی پۆستمۆدێرن

هەرچەندە ڕیالیزم و سروشتگەرایی ڕۆمانیان بردە سەردەمی هاوچەرخی سریالیستی کە تێیدا کەسایەتییەکان کاریگەرتر بوون. لە ڕۆمانی سەدەی پۆستمۆدێرنتە، هاوچەرخ، حەقیقەتی ئەفسوناوی و خەیاڵ و ڕۆمانی هەڵکاری لەخۆدەگرێت. جەخت لەسەر ئەوەی کە مرۆق لە لایەن هێزێکی بەهێزترەوە فرمانڕەوایی دەکرێت دەکاتەوە و گەردوونیش بە تەنها هەڵکارێک شیناکرێتەوە. ڕۆمانە مۆدێرنەکان زمانێکی گاڵتەئامێزی تێدایە و متمانەی کەمتر بە نەریتەکان و چۆنییەتی باسکردنی کاتەکان لە چیرۆکەکاندا پیشاندەدات. ڕۆمانە پۆستمۆدێرنتەکان وەک: (ڕەنگی مۆر) ١٩٨٢، لەلایەن ئەلیس والکەر، (لە خوێنی سارد) لەلایەن ترومان کاپوت لە ساڵی ١٩٦٦، (ڕەگەکان)ی ئالێکس هالەی لە ١٩٧٦، (ترس لە فڕین) ئیریکا یۆنگ کە لە ساڵی ١٩٧٣، پێشەنگی ڕیالیستەکان، ڕۆمانی ئەفسوناویی (١٠٠ ساڵ تەنهایی) گابرێل گارسیا مارکێز.

ڕۆمانی ناوخۆ:.

لە سەرەتاکانی دەیەی شەستەکانی سەدەی بیستەم دەقی ڕۆمان لە ئەدەبیاتی کوردی کەوتە جمووجۆڵ و گەشەی ئەدەبیی خۆی کە لە ڕۆماننووسانی شەستەکان دەن، بگرە تا دەتە سەر نەوەی حەفتاکان، نەوەیەکی دیاری ڕۆماننووسانی کوردین زۆر بە ڕوونی دەکەونە ژێر کاریگەری ئەدەبی ڕیالیستی و بە هۆی بوونی کەشێکی نەتەوایەتیی زیاتر بەرەو ئەدەبی بەرگری و ناسیۆنالیزمی و بە دیاری کراوی لە ژێر هەژموونی ئەدەبی ڕووسی دان. بەتایبەتی ماکسیم گۆرکی و دیسکۆفیسکی تریردەسکی کاریگەری تەواویان بەسەر ڕۆماننووسانی کورد هەیە. بۆیەشە زۆتر گەشەنیگای ئەدەبی ئەوانە لەسەر فۆڕم بووە، نەوەک تەکنیک و شێوزا و بونیادی ئەدەبیی.
لە ئەدەبیات دا بە گشتی پێوەرێک هەیە و پەیڕەوی دەکرێت وەک جولیا کریستێفا دەڵێ: هەموو تێکستێکی ئەدەبی ڕیشەی لە ناو تێکستی پێش خۆیەتی. بە واتایەکی دیکە گێڕانەوەی نەوە بە پێش نەوەی خۆی ڕەنگە ڕەوابێت، ئەمە بە هێزی نەوەی دواتر دەردەخات. لە من ئەمە بە ڕۆمان بە باش نایبینم چونکە دەبێت ڕۆمان هەمیشە لەگەڵ گێڕانکاری و پێویستی ژیانکردنی مرۆقایەتی خۆی نوێ بکاتەوە و هاوکات لەگەڵ

شەپۆڵ و ئاڕاستە نوێکانی ڕۆمانی جیهانی ڕێ بکات.
من ئەم دەرچوونە لە قاوغی پێشوو لە ڕۆماننووسانی کورد زۆر بەدەگمەن دەبینم، هەرچەندە خۆ جیاکردنەوەی ئەدەبی پێوستی بە ڕەچکە و ڕێبازی ئەدەبی خۆجێی هەیە. بەڵام لە ئەدەبیاتی کوردی تەنیا هەوڵە دەبیندرێت، هەروەک هەروەک ئۆکتاڤیۆپاس گوتوویەتی: نوێخوازی لە بەرانبەر نوێخوازییەکی تر ڕەخنەی گرتووە و خۆی بەیان کردووە، بۆیە لەڕێگەی مانیفێستەوە دەریدەبڕن. بەشەکەی دیکەیان ئەو جەنگەیە کە لەنێوان گرووپی ئەدەبی شارچییەتی هەیە، بیانووەکەش ئەوەیە کە جیاوازی ستایلی کارکردنە، یاخود جیاوازی بۆچوونە بەرانبەر بە زمانی ئەدەب. ئەگەرچی مانیفێستەکە چ لەنێو فیکر و چ لەنێو ئەدەبیاتی گەلانیشدا شتێکی نوێ نییە، پێشتر لەنێو ئەدەبیاتی گەلانی ڕۆژهەڵاتیشدا هەبووە، بۆ نموونە لەنێو فارسەکاندا، (بزورگی عەلەوی و سادقی هیدایەت و د. موسەدەق) هەبوون، ئەم ئەدیبانە لەژێر کاریگەری ئاڵوگۆڕی ڕەوشێکی سیاسی لە ئێران، ئەو مانیفێستەیان دەرکرد، لەناو عەرەب و بەتایبەتی ئەدیبانی عێراقیش وەک (سامی مەهدی و فازل عەزاوی و فەوزی کەریم و خالید عەلی) درووستبوون، ئەمانیش لەژێر کاریگەری فیکری چەپگەرایی بوون کە لە ئەوروپا وە وەک پێدەک لە لوبنان و میسرەوە ڕووی لە عێراق کردبوو، ئەم دەستانە خۆیان ڕاگەیاند و مانیفێستی تایبەت بە خۆیان بڵاو کردەوە.

دەستە و گروپە ئەدەبییە کوردییەکان

بەهەمان شێوەش لەناو ئەدیبانی کورد، مانیفێستەی ئەدەبی گرووپی کفری و ڕوانگەییەکان بەتایبەتی بزوتنەوەی (ڕوانگە لە ساڵی ١٩٧٠) هەبوون، ئەم بزوتنەوەیە یەکەمین بانگەوازی خۆی لە بەرواری ٢٥/٤/١٩٧٠ دا لە ژمارە (١٥) ی ڕۆژنامەی (هاوکاری) لە شاری بەغدا بڵاوکردەوە. بزوتنەوەکە خواستی سەرەکی نوێکردنەوەی ئەدەبی کوردی بوو، بە هەوڵی کۆمەڵێک قەڵەمی تازەی ئەو سەردەمە کە دواتر دەبنە ناوێکی دیاری ئەدەبیاتیی کوردی، لەوانە (حسێن عارف، کاکەمەم بۆتانی، جەمال شارباژێڕی، جەلال میرزا کەریم، کەمال ڕەووف محەمەد شێرکۆ بێکەس) ئەمانە لە ژێر دروشمی (بیری نوێ، وتەی نوێ، کرداری نوێ)، هەستکردن بە زەرورەتی تازەکردنەوەی ئەدەبی کوردی و نوێکردنەوەی جیهانبینی خوێنەرانی کورد، هەڵدەستن بە داڕشتنەوەی کۆمەڵێک فۆڕم و پێودانگ و جومگەی کۆنی ناو ڕۆشنبیری کوردی و گۆڕینی بە فۆڕم و ناوەڕۆک و بابەتی تازە. لەوانە شێرکۆ بێکەسی شاعیر یەکێک بوو لە ڕابەرانی بزوتنەوەکە هەرچەند ڕۆماننووسانی

وەک حسێن عارف و کاکەمەم هەبوون، لێ ئەمە زێتر لە لە چوارچێوەی شیعریی و هەوڵی تاکەکەسی مایەوە، نەوەک دەستە و گروپ.
هەروەها لە نەوەدەکانیشدا مانیفێستی (وێران) و پێشووتریش کۆمەڵێک نووسەری هەولێر دەستە چەمعییەکیان بەناوی قوتابخانەی هەولێر هەبووە، لە هەندەرانیش گرووپی (ڕەهەندییەکان) لە پەنای کاری فیکری و لێکۆڵینەوەدا خۆیان ڕاگەیاند. لێ هیچ یەکێک لەو دەستە و گرووپانە کاریگەری خۆیان نەخستە سەر نەوەکان و ئەو ستایلە ئەدەبییەش کە تا ئێستا کاری پێدەکرێت. لێ لە هەر یەکێک لەم بزوتنەوە ئەدبییەکان بەتایبەتی کوردی ڕۆڵی چێڕۆکنووسان و ڕۆمانووسان کەمتر دەردەکەوێت و مانیفێستەیانە نەبووە مۆدێل و گوتارێکی زاڵی ئەدەبی و نەوەی دوای ئەوان بیکات بە بنەما و کاری پێکات، چونکە ئەدەب کاری تاکگەرایییە نەک گرووپ کە ئەمە دوای چارەکە سەدەیەک بوو بە تێگەیشتنی فیکری لەناو ئەدیبانی کورد، هەر بۆیە دواتر ل□ بەریەک هەڵوەشانەوە، کە بینیمان گرووپەکانی کەرکووک و ڕوانگە و هەولێر و ڕەهەندەکان چۆن توانەوە و نەیان توانی تاکو نەوەکانی تر شتێک زیاد بکەن بۆ سەر ئەو مانیفێستە ئەدەبییانە، چونکە دەرکەوت ئەدەب کاری تەنیاییە نەک گرووپ.
دواجار ئەوەی کە لەچەمکی مانیفێستەوە تێدەگەین، کارێکی دوو پەتییە، یەکەمیان:. لە پشت دەقی ئەدەبیدا مشتوومڕێکیی مەعریفی و هزریی دێنێتە ئاراوە تا برەو بە جیاوازییەکان بدات، دووەمیان:. ئەوەیە کە لەو دیووی ئەدەبدا جیاوازییەکان دەمرێت، دەرووناسی کەسی تووند□□ داد□ب□ن□ت لە نووسەری دەق کە ڕەخنە لە دەقەکەی دەگیرێت و بە ئاسایی وەریدگرێت، ئەوەش کە گورز لە جیاوازی دیدگا دەوەشێنێت، گرووپێک ئەوانیتر پشتگوێ دەخەن و دایاندەبڕن لە دونیای ئەدەب، بە بیانووگرتنی نوێخوازی و دابڕان و کەلێنێک دروست دەکەن و تاقی دەکرێنەوە، بۆیەیە هەموو مانیفێستەک تەنیا وتەنیا بۆ ماوەیەکی کورت دەڕۆن نەوەک درێژ.
دوو دەیەی پێشوو مایەی ئەوە بوون کە ببنە فاکتۆیەک بۆ گەشەسەندنی ئێستای ڕۆمانی کوردی هەرچەند ڕۆمانووسانی نەوەکانی پێشوو لە پەنجەکانی دەست تێنەد□ پەڕین.
لەوانە حسێن عارف لە هەشتاکانەوە هەردوو ڕۆمانی شار و ئەندیشەی مڕۆڤێکی چاپ کرد، عەزیزی مەلا ڕەش کوێخا سێوێ و غەوارە خەسرو جاف کۆردەرە و هیچی چاپ کرد.
لە ئەدەبیاتی شاخ و کێو دا، محەممەد موکری ڕۆمانەکانی سەگوەڕ و تۆڵە و هەرەس و حەمە کەریم عارف کۆچی سووری چاپکرد. لە هەندەرانیش چەند بەرهەمێک لەدایکبوون وەک ڕۆمانی مرنا کاڵەکەی ڕەند و هاوارا دیجلەیێ محەممەد ئۆزۆن، بەشێوەزاری کرمانجی

ژووروو.
ئەگەر چی لەم قەناغانەشدا یەک شێوازی گێڕانەوە و کاریگەری سۆسیالیستی ناسیۆنالیزمی بە زەربەی ڕۆمانەکانەوە دەبیندرێت، دەبێت ئەوەش بزانین کە ئەم قەناغە ڕێگەی خۆشکرد بۆ ئەوەی کە ڕۆمانی کوردی لە قەناغی نەوەدەکان زۆر زیاتر پێشبکەوێت، گەشەسەندنێکی وا بەخۆیەوە ببینێت کە هەرگیز گەشەسەندنی وای بە خۆیەوە نەبینیبێت.
سەرباری ئەو ڕۆمانانەی کەمێک ڕۆماننووسی هەڵچووەک کورد ڕۆمانیان بە زمانی بێگانە ڕۆمان دەنووسی ناوبانگی جیهانییان هەبوو وەک یەشار کەمال کە بە تورکی دەنووسێت (سەلیم بەرەکات) بە عەرەبی (ئیبراهیمی یونسی) کە بە فارسی دەینووسی.
هەرچەند ئەم ڕۆماننووسانە لە لایەنی زمان ناچنە خانەی ڕۆمانی کوردی کەچی لە ناوەڕۆک باسی ژیان و خەباتی کورد دەکەن.

-دواین نەوەی ڕۆمانووسی کوردی

تا ئێستا جگە لە چەند ڕۆماننووسێک کە بە پەنجەی دەست هەژمار دەکرێن، گەڕانە بە گشتی ڕۆماننووسانی گەنج لەژێر هەژموون و کارتێکردنی ڕاستەوخۆی نەوەی پێشوتر دەرنەچوون و نەیانتوانیوە ئەم قاوغە تێک بشکێنن. بە نموونە ماوەیەک لەمەوبەر من دوو ڕۆمانی دوونەوەی جیاوازم خوێندەوە کە هەردووکیان لە ناوەڕۆکدا یەک باس بوون. کە یەکیان نەوەی حەفتاکان و هەشتاکانە دووەمیان ڕۆماننووسێکی تازەیە، هەردووکیان لە فۆرم و ناوەڕۆک باسی ڕێکخستنەکانی ناو شاری بزوتنەوەی کوردایەتی دەکەن. ئەمە کاردانەوە و موتربە کردنی بیری لقی دووەمە لەسەر فۆرم و بیری و کەدی یەکەم لق و پێپی گرتووە، کە دەبووایە سیمایەکی نوێی بە بیرەکەی دابوایە. بەپێی پێوستە ڕۆماننووسان هەمیشە خۆیان تازە بکەنەوە و بەرەو ڕێوت و کارتێکردنی تازە بچن، لە بەرامبەرشیدا هەوەی زۆر جوان هەن وەک پێگرافیکی شێوانی باکەی کەمالە سەعدی، لە ڕووی شکلییەوە و سادیستییەتی ڕۆمانی بەڕێگاوەی بەندە و زانستیی مرۆڤی هەرزانی گەڕان سەباح، عیرفانی ڕۆمانی میدیای هەشەنگ شێخ محەمەد. کە بە تەواوی لە فکر و ناوەڕۆکی ڕۆمانەکانی پێش خۆیان دەرچوون و تازەن بە ئەدەبیاتی کوردی. ئارنست هەمەنگوای دەڵێت: شێوازی نووسین ئەوەیە، وا بنووسیت، پێشتر کەس وای نەنووسیبێت، داهێنانیش ئەوەیە لە هیچ داهێنانێکی پێشتر نەچێت.

پەیام لە نێو ڕۆمانی کوردی دا.

هەمیشە لە هەموو دونیادا ڕۆمان پەیامێکی بەرزتری بە خوێنەرانی

پیێ، بۆیە زۆر جار نووسەر دەگەیێنیتە ئاستی دوودڵی و دڵەڕاوێکی جددی. لێرە کارامەیی و زەندی نووسەر خۆی زیت دەکاتەوە و دێتە پێشەوە کاتێك کە وا لە خوێنەر دەکات ناچار تا ئاستی دەق بەرزبێتەوە، چونکە پانتایی نێوان و خوێنەر نووسەر زۆر جار وەك پانتایی نێوان زەوی و ئاسمان واییە، گرنگە باشترین نووسەران ئەو کەسانە نەبن کە بۆ ئاستی خوێنەر نەیێنە خوارەوە بەڵکوو ئەوە خوێنەرە دەبێت بە پایەکان و نەردەبانەکانی نووسین سەرکەوێت وەك جبار جمال غریب دەڵێ: من گەر یەك خوێنەرم هەبێت درێژە بە نووسین دەدەم.
سەرەڕای هاتنی گلۆباڵ و پێشکەوتنی تەکنەلۆژییا و سەرقاڵبوونی زیاتری مرۆڤەکان و خەریکبوونیان بۆ بابەتی کورت و خێراکان، تا ئێستاش ڕۆمان پێگەی خۆی لەدەست نەداوە و ڕۆمانووسانیش بەردەوام لە نوێی تەکنیك و گرێچنی و گێڕانەوەی ڕووداوەکانەوە، پەرە بە هونەرەکەیان دەدەن. هەرچەندە لەگەڵ دەرکەوتنی کۆمپیوتەر و مۆبایل و ئامێرە زرنگەکان، باسی مەرگی نووسراوی سەر کاغەز و بەر لە هەمووشیان باسی مەرگی ڕۆمان لە جیهان دەکرێت. مێژووی ڕۆمانووسانی جیهانی ئەمەی سەلماندووە، کە هەموو ئەو ڕۆمانانە سەرکەوتووترن کە لە گێڕانەوەی ڕووداوەکان فرەیی و هەمەچەشنی زێدەتر سەرکەوتووترن لەوەی کە ڕۆمانووس یەخەی تەنیا یەک ڕووداو بگرێت و تا کۆتایی بە دوای دابچێت. لە بەر دوو هۆکار.

ڕۆڵی ڕۆمان لە هەمبەر فەلسەفەدا:.

هەڵبەتە ژانری ڕۆمان یەکێکە لە ڕەگەزەکانی ئەدەب کە مرۆڤ بۆ دەربڕینی زمانێکی جیا لە گێڕانەوەی ڕووداو و بەسەرهاتەکانی ژیان بەدەر لە نووسینەوەی مێژوو و یادەوەریی و بیرەوەرییەکان، بۆ زمانێکی تایبەتی تر و باڵاتر لەوانەی پێشوو کە باسمان کرد، لە ڕێگای گەمەی زمان و گێڕانەوەی سەرد و گێڕانەوە بۆ ڕابردوو و دەرخستنەی داهاتووی خۆی پێ دیاری دەکات. هەروەک ئەلبێر کامۆ لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا ئەڵێ ”ئەوەی ڕۆمانی پێ لە ژانرەکانی تری ئەدەبی جیا دەکرێتەوە هەمەچەشنی و فرە ڕەهەندی ڕۆمانە لە نووسینەوەی ڕووداوەکان” بۆیەش ڕۆمان وەک قورسترین و زەحمەترین ژانری ئەدەبی دیاری دەکرێت. بۆ هەمان شێوە کامۆی ڕۆمانووسی جیهانی لە درێژەی تێڕوانینە تایبەتییەکانی خۆیدا دەنووسێت ” بۆ ئەوەی بتوانێت ببیت بە فەیلەسووف سەرەتا بڕۆ ڕۆمانێک بنووسە” گەر بێت و ئەمە دیدگایەکی ئەدەبی بێت بۆ باشگرتنی دەقی ڕۆمان، پێچەوانەکەشی هەر درووستە. وەک ژان پۆڵ سارتەری فەیلەسووفی بوونگەرایی ولە سەرنجی دەخاتە سەر فەلسەفە ” فەلسەفە وەک نووسینی

ڕۆمان وایە، لە هەموو ڕووداوێکدا پرسیارێک درووست دەکات” بەم پێودانگە کەواتە دەکرێت ڕۆماننووس وەک فەیلەسووفێکی بچووک لێی بڕواندرێت. سەرباری ئەوەی کە مەرجە نووسەری ڕۆمان سەرەتا ئەدیب بێت و دواتر ڕوانینی تایبەتی و بڕوای هەبێت بە ژیان و سەرداوی جیاواز و ئەبستکراتی و ڕەهایی هەبێت بە پڕۆژیکتەی ژیان و دەرخستەی نهێنی و پەنهانەکانی ناخی مرۆڤ لە بەر یەک هەڵبخات، شیکاری بۆ بکات و بیخاتە بەر خەرمانی ئەدەب و ئازایانە و بێ بوێریەوە بیخاتە بەر باس.

هەمەچەشنی و فرە ڕەهەندی لە ڕۆماندا:.

مێژووی ڕۆماننووسانی جیهانی ئەمەی سەلماندووە، کە هەموو ئەو ڕۆمانانە سەرکەوتووترن کە لە گێڕانەوەی ڕووداوەکان فرەیی و هەمەچەشنی زێدەتر سەرکەتووترن لەوەی کە ڕۆماننووس یەخەی تەنیا یەک ڕووداو بگرێت و تا کۆتایی بە دوای دابچێت. لە بەر دوو هەکار.

یەکەمیان: تەنیا ڕووداوێکی دیاری کراو، خوێنەرێکی دیاری کراویش بە سەرنج دەگرێت.

دووەمیان: تەنیا یەک ڕووداوی گشتگیر پەیامێکی دیاریکراویش بەدەستەوە دەدات. وەلێ لە فرە ڕەهەندی ڕووداو دا خوێنەری هەمە ڕەنگ و پەیامی فرە چەشنیش دەکاتە ئامانج.

ئەرکی ڕۆمان لە ژیانی مرۆڤ:.

هەروەک چۆن هەردوو نووسەری دیاری جیهانی بواری دەروونی ماسۆشیەت و سادیزمی، دۆناتا فرانسۆ دیسادی فەرەنسی، ناسراو بە مارکیز دیساد لە ساڵی ١٧٤٠- ١٨١٤ و فۆن زاخر مازۆخی نەمساوی لە نێوان ساڵانی ١٨٣٦-١٨٩٥ دوو نووسەری دەروونشیکران نەبوون بەڵکوو دوو ڕۆماننووس بوون توانیان گەورەترین هەر دوو نەخۆشی سادیستیەت و ماسۆخیزمی بدۆزنەوە. بەمەش دەشێ ڕۆماننووس ببێتە فاکتەیێک بۆ چارەسەر و گۆڕانکاری گەورە لە سەرجەم کایەکانی ژیانی مرۆڤایەتی، لە ڕزگاری و ئازادیی و پاراستنی چەمکە مرۆییەکان.

تەنانەت وەک بەرگریکاری نوێ و بە لاگیری و گوێدانە قرخە قرخ و مقەکان و هەڵواردەی جیاوازییە سروشتییەکان، ڕۆماننووس ڕۆڵی کارای دەبێ وەک ژیل دەلۆز دەڵێت ” نموونەی هەرە گەش لای من بریتییە لە: کافکا، بیکێت، گیراسیم لۆکا و گۆدار، نووسینەوەی تەتەڵەیێکی زۆر جوانیان داهێنا، ئەویش نووسینەوەی تەتەڵەی تایبەتی خۆیانە. بەو پێیەش وەکوو کافکا ئەرکی ڕۆماننووس نووسینەوەی ڕووداوەکان و پیسی و پۆخڵی مرۆڤە وەک خۆی و لە ڕێگای شەپۆڵەکانی هزر و خەیاڵی تایبەتی نووسەر، بەمەش نووسەر دەبێتە هەڵگیرسێنەری شۆڕشێکی تایبەتی لە ناخی خوێنەردا و لێکەوتەکانیشی دەچێتە خزمەتی گیرفانی

کەسانی تر، بەناوی شەشی فکری و کۆمەڵایەتی و سیاسی، نەتەوەیی و نەژادی، ئەمەش بە ڕوونی لە لای ماکسیم گۆرکی لە “دایک” و “زانکۆکانی ژیانم” و چیخۆف “زیندە خەون” و دیسکۆفیسکی لە “تاوان و سزا” دا بە سەرجەم ڕەهەندەکانی دیکە دەبنە سەیرورەتی ژیان لای خوێنەر.

زمان لە ڕۆمانی کوردی دا

سەرباری ئەوەی ڕۆمانی ئێستا لە ناوەڕۆکی گۆڕانەوە و تەکنیک و شێوە و شێواز و بوونیاد بەهێزە، لە بەگۆڕێوەی هەمووشتزان و کەم شتزان دا، پێشکەتووترە لە ڕۆمانەکانی شەستەکان و حەفتاکان، ئەمەش کاریگەرییەتی زۆر و زەوەندی وەرگێڕانی دەقی بیانی و نووسەرانی بەگانەیە لەسەر ڕۆماننووسانی کورد.

پێم خۆش بوو ئەمە ڕوون بکەمەوە کە ئێستای ڕۆمانی کوردی لە ڕووی زمان و لە ڕێنووسی و ڕێزمانی کوردی، لە خراپیترین دۆخی زمان دایە و دەتوانین بڵێین زۆربەی ڕۆماننووسانی کورد نەشارەزان بە زمانی جگماکیی، هەر ڕۆماننووس ڕێنووسێکی تایبەتی خۆی هەیە و بە تایبەتی تر لە بەکار هێنانی زمانی و ڕێنووسی، سەرباری ئەوەی بەچوونی جیاوازم هەیە. بە باشم زانی دەستکاری نەکەم و وەک خۆی بیهێڵمەوە، هەرچەندە جەخار ئەمە تا ئێستا یەک ڕێنووسی دیاریکراو و یەکانگیریی کوردیمان نییە، بەڵکوو ئەسەف هەریەکەمان بە جۆرێک دەنووسێت. وەک ئەوە وایە بڵێین لە جەنگدا هەموو شتێک ڕەوایە، ئەمەش کاریگەری نەرێنی زمانی داگیرکاریی زمانەکانی سەردەستە و کەچ و تێکەڵەیی ڕۆمانووسانە بە ئەدەبی دەرەوە و کە سەری زمانی کوردی خواردوە.

ئەنجام:.

هەڵبەتە هەموو دەقێك چەندان گۆشەنیگای جیاوازی هەیە و دەشێت چەندان توێژینەوە و خوێندنەوەی جیاواز بە یەک دەق بکرێت، ئەوەی ئەمەیش شیانی ئەوەیە لە چەندان گۆشەی دیکەوە لەبارەی ڕۆمانەوە بدوێن، وەلە ناکرێت لەبارەیانەوە نەدوێن. ڕێی تێناچێت ڕۆمانێک بنووسرێت، هەڵگری هیچ پەیامێک نەبێت، خوێنەر هیچی لەوە فێر نەبێت و کەم و زۆر بەشداری لە گۆڕینی هزری تاکی کورد نەکات، خوێنەری کورد تامەزرۆیە، خۆی لە ڕۆماندا ببینێتەوە، تێکەڵەیی ببێت و پرسیاری لا دروست بێت، ڕۆماننووس بە ئاسانی دەتوانێت خوێنەری بورووژێنێت. خوێنەر لە ڕۆمانەوە فێر دەبێت، چۆن چێژ لە ژیان وەرگرێت و زۆر جار خۆی لە دەقدا دەدۆزێتەوە کە لە واقیعدا دەستی ناکەوێت. بۆیە دوای ئەو لێکۆڵینەوەیە دەگەینە ئەو

دەرئەنجامەی ڕۆمانی کوردی لە نێوەندێکی جیاوز دایە نە فرە دەنگە و نە یەک دەنگ، واتە ڕۆمانی کوردی نەوەک تاک توانیوی□تی وەک دەنگی جیاواز سنووری زمانەکانیتر ببڕێت و هەروەها وەک رەوت و دەستە و گروپیش نەبۆتە ئەودەنگە کە ببێتە ڕیبازێکی بە هێزی ئەدەبی و کاریگەری و لێکەوتەی بەسەر گەلانی دیکە دا هەبێت، تەنیا هونەری ڕۆمانی کوردی لەسەر هەوڵی جوانی تاکەکەسی ماوەتەوە.

سەرچاوەکان

کوردی:.

-ڕۆمانی کوردی، مێژوو و سەرهەڵدان، له سه‌ره‌تاوه تا ڕاپهڕینی (١٩٩١)- سەنگەر زراری. گۆڤاری ڕامان، ژمارە (٢٣٩)، نیسانی (٢٠١٧)
-ڕۆمانی پێنجه‌مین کتێب. جمال جبار غریب.چاپی ٢٠٠٩.
-کتێبی یادداشتەکان ئەلبێر کامۆ. و پێشڕەو حسێن. چاپی ٢٠١١.
-کت□بی ف□لس□ف□ی ژیل د□ل□ز. و □□بین □سو□ اسماعیل. چاپی ٢٠١٨.
-حس□ن عارف : روانگه‌و یاران و نه‌یارانی- ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م ، سلێمانی- چاپی یه‌که‌م ، 2005 .
شوان ئه‌حمه‌د : ڕوانگه‌ی یار و نه‌یار . 04-12-2013ڕۆژنامەی ئەیکتڕۆنی وتاری کورد.
مانیفێستۆی ئەدەبی. سمکۆ محەمەد . ڕۆژنامەی ڕێگای کوردستان ٢٠١٩ ئازار ٢٧ .

عەرەبی:.

-تأريخ الرواية، الموسوعة العربية العالمية- مجلد (١١)، مؤسسة أعمال الموسوعة للنشر و التوزيع, ط٢، ١٩٩٩.

- كتاب نظرية النص الادبي. عبد المللك مرتاض. 3- يونيو 20017.
- لأدب بين القومية والعالمية كيف يصبح الأثر الأدبي جزءا من الأدب العالمي. https://al-vefagh.ir/News/163716.html

فارسی:.

- دن کیشوت.سروانتس ترجمه ی محمد قاضی. – ٢٩ بهمن- ٣١٩٧ .
-نام کتاب : مسخ (The Metamorphosis)نویسنده کتاب : فرانتس کافکا ژانر کتاب : پوچ گرایانه قالب ادبی : رمان زبان : آلمانی تاریخ خلق اثر : پراگ ، ١٩١٢ تاریخ چاپ : ١٩١٥ ناشر: Kurt Wolff Verlag.

فلاشباک.. لە دەفتەری بیرەوەریی ڕۆژانەوە..6/ ستیڤان شەمزینی

ستیڤان شەمزینی
بەشی شەشەم

ئەمڕۆ ڕۆژێکی ناخۆشە، تەلەفزیۆنەکان تەنیا بۆنی مەرگ و باڕووت و خوێنیان لێدێت، ختووکەی هەستە ساناتەسییەکانمان ئەدەن. هەموو شتێک بۆنی شەڕی گرتووە، شەڕێک کە ئێستا ناوێرم بڵێم ناڕەوایە چوونکە بە تۆمەتی خیانەت بە میقسەڵێ ژەنگاوییەکەی شەڕەش سەرم لە لاشە دەکەنەوە. بڕیارمداوە وەک هەموو ڕۆژەکانی تر سەرخۆش بم و خەم بەئاگا بکەم لەم کۆمەڵگەیە کە سەرچەپی و خێڵەبەندانییەتی بە ئەو کوشتارە بەمانایەی لەسەر دەسەڵات لە کوردستان هەیە. کارەباش نییە، بۆیە دەچم بۆ هەڵەی میدیا، دەخوێنمەوە و گوێ لە پارچە مۆسیقای "مەنامەر" دەگرم. دوێنی لە خوێندنەوەی ڕۆمانی "الحب فی الزمن کولیرا" ی گارسیا مارکیز بوومەوە، لەوانەیە ئەمڕۆ شتێک لە گوڵە بەدەکانی "بەدلەر" بخوێنمەوە. دوای ئەوەش ئەڕۆم بۆ بای "نزار" لە خوار چایخانەی شەعب، چاوەڕوانی برادەرێکیش ئەکەم بە ڕێکەوت بیبینم و پێکەوە دوو پێک بە خەمی قووڵی نیشتمان هەڵدەین.

ئەگەرچی پارتی بیست ڕۆژێک پێش ئێستا، لەلایەن خۆیەوە شەڕی ڕاگرت، بەڵام هێشتا لە بواری کرداریدا، هیچ هەنگاوێک بە ئاشتی نییە. پێـــوایە هەردوولا مانـــدووبوون لە شەڕ، ڕەنگە جۆرە ڕێککەوتنێک بهێنن دی بۆ لە بەر چـاوگرتنی بەرژەوەنـــدیی هەردوولا، لە بەرئەوەی شەڕەکە وەک ئەوە نییە لە ڕاگەیانـدنەکانەوە باسـی لێـوە ئەکرێ، چوونکە چەند وردە ڕۆشنبیرێک وا بۆی چوون و پێیانوایە کە دوای 31ی ئـاب و پێکهێنـانی بەرەی ئێنتـی پـارتی "هاوپەیمـانی دیمـوکراتی کوردســتان" هیـــچ ئومێـــدێک بە پێکەوەهەڵکـــردن و گەڕانەوە بۆ هاوپەیمانی نەوان یەکێتی و پارتی نەماوە بەو جۆرەی لەکاتی "بەرەی کوردستانی"دا هەبوو. لەدوانەکانی مەسعود بارزانیش کە وتبووی

“دەستی خەم ئەبەم گەر جارەکی دیکە دەست بخەمەوە دەستی تاڵەبانی” تەنیا قسەیەکی عاتیفییە و باهەزی بەرژەوەندییەکان رایدەماڵێ.
لایەنی دووەمی پرسەسەکە ئەوەیە، ئەو شەڕەی نزیکەی سێ ساڵە و هەشت مانگە بەردەوامە لە پای چی؟ ئەو هەموو خوێنە لە بەرژەوەندی کێ؟.
لەوە تێناگەم ئەو خەڵکە چۆن بەوایان کرد کە شەڕەکە دەستبەسەراگرتنی پارەی گومرگی برایم خەلیلە لەلایەن پارتییەوە؟ خۆ شەستەکان و زەمەنی مەلایی و جەلالی گومرگ لە ئارادا نەبوو. ئەی شەڕی هەکاری و پاکتاوی هەشتاکان بۆ چی بوو؟؟! نەخێر ئەمە شەڕی دەسەڵاتە و مافی خەڵک تەنیا ناونیشانێکە بۆ بەردەوامی و رەوایدان بە کۆنەپەرسترین شەڕی باڵەکانی بزووتنەوەی کوردایەتی.
لەلای پارتیشەوە ئەوەی لە رۆژنامە و تەلەفزیۆنی “گوڵان”ەوە ئەوترێ تەنیا درۆ و پاساوداتاشین و سەفسەتەیە. ناوزەدکردنی تاڵەبانی بە شەیتان و شاگردی “مەکیاڤیلی” تەنیا هەوڵێکی پووچە بۆ مودمینکردنی شەڕکەر و جەماوەری حزبەکەیان.
کە ساڵی 1992 هەموو شتێک لە نێوان پارتی و یەکێتی فیفتی فیفتی دابەشکرا، ئەمەی کۆمۆنیستەکان وتمان کوا ماف و ئازادیی خەڵک؟ لە بادینان هاوڕێ نەزیر عومەر “ئارام” و لە سلێمانیش “بەکر عەلی”یان تیرۆر کردین!! ئەو زەمەنە کە وەزارەتی دارایی بە دەست یەکێتی و کاک “دارە”وە بوو، بۆ باسی برایم خەلیل نەبوو؟ ئەوسا کە داهاتی کوردستانیان وەک برا بەش دەکرد بۆچی پارتی نەیدەووت جەلال تاڵەبانی پیلانگێڕی ئەکا؟ دیمەنەکە ئاشکرایە، شەڕەکە شەڕی بەرژەوەندییەکانە، کەی بەرژەوەندییەکانیان کەوتە ئاشتی وڵات ئەکەن بە ماستی مەیو.. سیاسەت قەزەونە و مەڵێن شێت بووی گەر بەڵام دوور نییە رۆژێ بێتە پێشەوە دووبارە برابەشی داهات و دارایی کۆمەڵگە دابدەشن و قاقاش لێدەن بۆ ئەو “کەر”انەی خۆیان لە شەڕی ناوخۆدا بە کوشتن داوە.

20-12-1997

تێبینی: ئەم بەشە لە لاپەڕە 24-27 کتێبی “فلاشباک”چاپ و بڵاوکراوەتەوە. کتێبەکەش لە سەرەتای ساڵی 2017 چاپ بووە.

وابەڕوات، جیهـــــان دەبێتە دوو جیهان.. فازیل شەورۆ

گەرچی مێشکی مرۆڤ، یەکێکە لە ئاڵۆزترین لوغزی بوونی مرۆڤ و کاری خالقی هەسارەی بەسنوورەکەمان، زانایانی پسپۆڕی ئەم بابەتە، زۆر نهێنیی گەورە و بە سوودی ئەو پێکهاتەی جەستەی مرۆڤیان کەشف کردووە، کە هەر لە (٣-٥٪) جەستەمان پێکدەهێنیت و لە (٢٠٪)ی وزەی لەشمان بۆ خۆی دەبات.

زانایان دەڵێن، مێشکی مرۆڤ، بەرهەمی گۆڕانکاریی و ئەزموونە کەڵەکەبووەکانی چەندان ملیۆن ساڵەی بوونی ئێمەیە. لە خێرایی گەشکردن و پێزانیاریکردنی لەو سەدەیی دوایییدا، بێسنوور و کاریگەرە. ئەوەشمان لەبیر نەچی کە هەر (١٠٪)ی مێشک بەرپرسە لە ئەنجامدانی داهێنان و گواستنەوە و ئاڵوگۆڕی زانیارییەکان کە پێدەگوتریت(بیرکردنەوە)، وە لە (٩٠٪)ەکەی دیکەی، وەک بەردەست و کارگەزار، کاردەکات بۆ خزمەتکردنی ئەو بەشە بچووکەی بەرپرسی (بیرکردنەوەیە)، هەرچەندە، هەموو بەشەکانی مێشک بەیەکەوە، لە هەموو چرکەیەکدا کاردەکەن، بەڵام کارەکانیان جیاواز و فرەشێوەیە.

لە پۆلی پێنجەمی ئامادەیی(پۆلی ١١ی ئێستا)، جاران لە کتێبی ئینگلیزی بابەتێک دەخوێندرا، کە کابرایەک (١٠٠) ساڵە دەخەوێت و کە چاودەکاتەوە، شتە ئەوتۆ دەبینێت، کە ناچیتە ئەقڵ... . ئەمڕۆ خوێندکاری ئەوکات، ئێستا، نەک تەواویی ئەو شتانە، بەچاوی خۆمان دەبینین و بەکاریان دەهێنین، بەڵکو تەکنەلۆژیای پێشکەوتووی سەردەم، داهێنانی ئەوتۆی کردووە، کە هەر لە سیحر و ئەفسانە دەچن و ڕۆژانە هی سەیر و سەمەرتر دەبینین.

ئێستا، پرسیارەکە ئەوە نییە (١٠٠)ساڵەی دیکە، چ داهێنان و تەکنەلۆژیا و زانیارییەک بەرهەمدێنین، بەڵکو پرسیارەکە ئەوەیە، ژیان لە (١٠) ساڵەی داهاتوودا چ گۆڕانکارییەکی بەسەردادێ، هەرنەبێ لە رووی زانست و تەکنەلۆژیاوە؟

لەوەتەی فامدەکەم، لە کۆمەڵەی ئێمەدا، نەک هەر باوانەکان دەڵێن:(نازانم خانی کچم… کاکە هەقی کوڕم… دەبێتە دکتۆر، ئین شائەڵڵا!) بەڵکو، مامۆستا و ڕابەرەکانیشیان لە دەفتەر و لەسەر

پ□□ی ئەزموونەکان بۆیان دەنووسن: ئافەرین دکتۆرە ناز… ئافەرین دکتۆر ه□قی… . جا جێگیربوونی خەونی (بوون بە دکتۆر)یش لە سوونگەی ئەوەدانییە، کە ئەوان دەبنە فریاد□ر□سی نەخۆش و دەردەدار و پەککەوتووەکان، بەڵکو هەم بۆ پێداهەڵگوتنە بە ژیری و لێهاتووی ئەو منداڵانە و شانازیکردنشە بە داهاتووی ماددی زامنکراوی ئەوان. گەرچی تەمەنم لە نێوەندی پەرو□رد□کاریدا بەڕێکرد — ب□ س□رد□ی سەران ڕۆژێک، نەمدیت و نەمبیست، بەڕێوەبەر، ڕابەر، مامۆستا، لە وتارێکدا، لە هەڵبەستێکدا، لە ئاماژەیەکدا، پایە و مەقامی کەناس و کارگوزار و ش□ق□ر و پینەدۆز…. باسبکەن. لە کاتێکدا با یەک ڕۆژ بەردەست و کارگوزارەکانی نەخۆشخانەیەک، مان بگرن ئەوجا دەزانن، حاڵی دکتۆرەکان چۆن دەبێ!

خوێنەری بەڕێز، ئەوەی، لێرەدا دەیخوێنیەوە، نە خەونە نە خەیاڵ، بەڵکو پەرۆشییە بۆ بێئاگایی بەرپرسان و داهاتووی پاشکەوتەی نەوەکانمان، ئەگەر زوو بەئاگا نەێنەوە و هەنگاوی جددی بۆ گۆڕانکاریی ڕێشەیی لە سیستەمی پەروەردەی وڵات نەکەن. جیهان، ئیمڕۆ روو ل□ یەک لەو دوو ئاراستەیە؛ ئاراستەی گەشەی تەکنەلۆژی و زامنکردنی خۆشگوزەرانی تاکەکان… وە ئاراستەی چەقێن و تەراتێنکردن لە خاڵی جێگیری نەگۆڕ و قوو□بەسەر کردنی نەوەکانی داهاتووی نزیک… .

مەڵێن، “گوریس بە یەکسەری نەدەگەیشتە و جەنابیشت…. .” من لەناو جەرگەی گۆڕانکارییەکاندام و لە نزیکە و دەزانم و دەبینم، چ نەخشە و پلان و بەرنامەیەک، (لەو وڵاتانەدا) ئامادە دەکرێت بۆ خزمەتکردنی ئاین□د□، دەشبینم، ئێمەمانان، سەرەڕای ئەو هەموو بنەما و کەرەستە بایەخدارو مەزنانەی کە خودا پێی بەخشیووین، لە چ پاشەگەردانی، قور ولیتە و زەڵکاوێکدا، ئەو کاتە جوانانەی تەمەن، دەکوژین بەبێ وەدەستهی□نانی هیچ داهێنان و بونیاتنانێک… !

هەر (دە) ساڵێکی دیکە، ئەم جیهانە دەبێتە دوو جیهان: ژیان و ژینگەی جیهانی تەکنەلۆژیاو زانست و خۆشگوزەرانی، وە، ژیان و ژینگەی جیهانی جەهل و دواکەوتن و کەوتن.

لە جیهانی یەکەمدا، نەوەیەک دێنە سەر سەکۆی ژیان، پێیان دەڵێن (نەوەی ئەلفا) (Alpha Generation)، بیرکردنە و پێشە و کارکردنی ئەوان، ئاسمان و ڕێسمان جیاوازە لەگەڵ، ئەوەی ئێمە لە پڕۆگرامی خوێندندا هەمانە. ئەوان هەم ژیانی خۆیان هەم ئایندەیان زامندەکەن بە کارکردن:

(لە بوارەکانی ڕۆبۆت)دا: چاککردنەوەی ڕۆبۆت، چاودێریکردنی ڕۆبۆت، کارپێکردنی ڕۆبۆت، بەرنامەڕێژیکردنی ڕۆبۆت، ئ□زموونگەرایی ڕۆبۆت، بونیاتنانی بەهاکانی ڕۆبۆت، داهێنەرانی ڕۆبۆت، جوانکاریی ڕۆبۆت، نووسینگەی ڕۆبۆت، پێشەنگاو نمایشکردنی ڕۆبۆت، فرۆشگای رۆبۆت… .

(لە بوارەکانی داتا)دا: زانای داتا، لێکۆلەری داتا، دەرهێنەری داتا، شیکەرەوەی داتا، چاودێری داتا، پسپۆڕی پاراستنی داتا، بریکاری داتا، دەڵال و فرۆشیاری داتا… .

(لەبوارەکانی فڕۆکەوانی)دا: فڕۆکەی بیفرۆکەوان، بەڕێوەبەری بنکەی ئەو فڕۆکانە، ئەندزیاری ئەو فرۆکان□، ش□ق□ری تەکسی ئەو فڕۆکانە، فیتەری ئەو فڕۆکانە، پۆلیسی هاتووچۆی ئاسمانی ئەو فڕۆکانە، دیزاینەری ئەو فڕۆکانە، بەرکاربەری ریمووت کۆنترۆلەکان، نووسینگە و پێشەنگای کڕین و فرۆشتنی ئەو فڕۆکانە… .
(لە بورەکانی تەندرووستی)دا: گەنجکردنەوەی پیرەکان، پارێزەرەی تەندرووستی ئەقڵی خێزان، خزمەتکاریی بەساڵاچووان، □□ککخەری جیناتەکان، بەهێزکەر و گەشکەری مێشک، ئاڵۆگۆڕکردن و چاککردنی جینات.

(لە بوارەکانی زیرەکیی دەستکرد)دا: سەرپەرشتیاریی زیرەکیی دەستکرد، نووسەری زیرەکیی دەستکرد، مۆزیکژەنی زیرەکیی دەستکرد، هونەرمەندی زیرەکیی دەستکرد، کارگێری زیرەکی دەستکرد، شارەزای زیرەکی دەستکرد، پارێزەری ئاسایشیی ئیلکترۆنی ئەو زیرەکییە، بەکاربەری زیرەکی دەستکرد… .

(لە بوارەکانی هاتووچۆ)دا: فەرمانبەری بنکەی هاتووچۆی زیرەک، ، فەرمانبەری دارایی ئەو بەڕێوەبەرایەتییە، ، ئەندازیاری ڕێگەی زێرەک، چاککردنەوە و نۆژەنکردنەوە، تیپی خاوێنکردنەوە، بنکەکانی داگرتن (شەحنکردنەوە)، دیزاینەری ئۆتۆمبیل و گالیسەی تاز□ بابەت.
(لە بوارەکانی بلووتووس)دا: ئەندازیاری بلووتووس، یاساناسی بلووتووس، دیزاینەری بلووتووس، کارگێری کۆمپانیای بلووتووس، پسپۆڕی بەکاربەری بلووتووس، فرەکاری بلووتووس، بەڕیوەبەری بەرهەمهێنەری بلووتووس… .

(لە بوارەکانی چاپی سێ ڕەهەندی)دا: ئەندازیاری خانووی دیگیتەڵی، دیزاینەری خانووی دیگیتەڵی، وەستای خانوودروستکردنی سێ ڕەهەندی، بەرهەمهێنەری کەرەستەکانی سێ ڕەهەندی، پسپۆڕانی سێ ڕەهەندی لە

نشتەرگەریدا، چاپ و چاپەمەنی سێ ڕەهەندی، لێکۆلەری کەرەستەی سێ ڕەهەندی، تەکنەلۆژایی شتە زیندووەکان، ئەندازیارو وەستای چاپی سێ رەهەندی، پشکێنەری ئامێر و کەرەستەی چاودێری چاپی سێ ڕەهەندی، پێشخەرانی بەرانامە و بەرنامەکاری چاپی سێ ڕەهەندی… .

(لە بوارەکانی پارەوپوولی دیگیتەڵی)دا: یاساناسی پارەی دیگیتەڵی، صەڕافی دیگیتەڵی، پسپۆڕی پارەی دیگیتەڵی، بەڕێوەبەری سامانی پارەی دیگیتەڵی، کارگێڕیی تەئمین کردنی پارەی دیگیتەڵی، دیزاینەری پارەی دیگیتەڵی، شیکەرەوەی زانیاری و داتای پارەی دیگیتەڵی… .

(لە بوارەکانی کەرەستەی هەستدار)دا: دیزاینەری کەرەستەی هەستدار، وەستای بەستن و دانانی کەرەستەی هەستدار، جۆڵا و تەونکەری قوماشی هەستدار، ئەندازیاری گواستنەوەی زانیاریی کەرەستەی هەستدار، بەگردرووی قوماشی هەستدار، تەکنیککاری سیستمی هەستدارو چاککردنەوەی… .

(لە بوارەکانی ئاسمان و فەزا)دا: نەخشەدانەری کار و پەیامی تایبەتمەند بە فەزا، بەڕێوەبەری مووشکهەڵدان، تیپی مووشەکهەڵدان، تیپی بارو بارکردنی مووشەکەکان، تیپی کەشناسی فەزا، چاودێریی هاتووچۆی فەزا، سەرپەرشتیاری بنکەی هەڵدانی مووشەک، زانایانی شیکەرە و پشکنینی مووشەی گەڕاوەی لە فەزا، شارەزا لە بواری پاراستنی بەها رەوشتییەکان لە پیشەسازیی فەزادا…

(لە بوارەکانی کان و سەرچاوەکانی فەزا)دا: دۆزەرەوە و کەشفکەری ئەستێرە و ئەستێرۆکەکان، تیپی سەرزەوی بۆ دەرهێنانی کانەکانی ئەستێرەکان، پسپۆڕی هاروردەکردنی کانەکان لە فەزاوە، بەکاربەری ڕۆبۆتەکانی کانەکانی فەزا، زانای پسپۆر لە ماددەکانی ئەستێرەکاندا، کریکاری تواندنەوەی کانەکانی ئەستێرەکان، بەڕێوەبەری شیکەرەوەی داتا و زانیارییەکانی ئەو کانانەی لە فەزاوە هاوردەکراون… .

(لە بوارەکانی وەزی ناوەکی)دا: دیزینەری بەرهەمهێنانی وزەی ناوەکی، ئەندازیاری کارگەی وزەی ناوەکی، تەکنککاری وزەی ناوەکی، سەپەرشتیاریی کارگەی وزەی ناوکی، کارگێریی کۆمپانیای ئەو وزەیە، کۆنتڕاکتەری بەرهەمهێنەری ئەو وزەیە، نەخشەدانەری وەبەرهێنانی وزە لە فەزادا، بەڕێوەبەری پڕۆژەکانی وەزەی ناوەکی…

(لە بوارەکانی پزیشکیی جینی)دا: پێشکەشکاری ڕاچیتەی خواردنی

تەندرووست، توێژەری ڕاچێتەی خواردنی تەندرووست، شارەزای خۆراکی تەندرووست، تەکنیککاری پسپۆڕ لە گۆڕینی جینەکاندا، ئەندازیاری ڕێکخەر و ه□ماوارکەری جینەکان، پشکێنەری پسپۆڕی زانیارییەکانی جینی، دیزینەری دروستکەری کۆئەندامەکان لە بواری جینەکاندا… .

(لە بوارەکانی میتڕۆ)دا: نەخشەسازی تؤری میتڕۆ، کریکار لە بواری کاری میتڕۆ، ئەندازیاری سەلامەتیی کریکارانی میتڕۆ، بەکاربەرەی تۆڕی میتڕۆ، وەستای چاککردنەوەی تۆڕی میتڕۆ، پاسەوانی میتڕۆ، چاودێری میتڕۆ… .

(لە بوارەکانی کۆمپیوتەری کۆانتیۆم)دا: بەرنامەداڕێژەری کۆمپیوتەری کۆانتیۆم، شیکەرەوەی زانیاریی کۆانتیۆمی، چاودێریی تایبەتمەندی کۆمپیوتەری کۆانتیۆم، بەڕێوەبەری بواری بەرنامەی کۆانتیۆمی، بەکاربەری بەرنامەی کۆانتیۆمی، چاودێری تەندرووستیی تایبەت بە بەرنامەڕێژی کۆانتیۆمی… (کۆانتیۆم، لقی زانستێکی زانیاریی کۆمپیوتەرە، کە زانیارییەکی بێسنووری ئاماردەکات، بۆ ڕێکخستن و چاککردنەوەی بەرنامەکانی کۆمپیوتەر، بۆ نموونە هاککردنی دەزگایەکی کۆمپیوتەریی… .)

(لە بوارەکانی واقیعی تێکەڵ)دا: ـ تایبەت بە ئاوێتەکردنی ژیانی واقیعی بە زانیاریی دیگیتەڵی و خەیاڵئامێزیدا، بریکاری سەفەری ئەوانەی لە کارەکانیاندا واقیعی تێکەڵ بەرجەستە دەکەن، چارەسەرکەری ئەوانەی لە کارەکانیاندا واقیعی تێکەڵ بەرجەستە دەکەن، ڕاهێنەری ئەوانەی لە کارەکانیاندا واقیعی تێکەڵ بەرجەستە دەکەن، سەرپەرشتیاری ئەوانەی لە کارەکانیاندا واقیعتی تێکەڵ بەرجەستە دەکەن، دیزاینەری گەمەکانی واقیعی تێکەڵ، بەرهەمهێنەری فلیمی واقیعی تێکەڵ، دەرهێنەری ئەو جۆرە فلیمە… .

(لەبوارەکانی گۆشتی دەستکرد)دا: دیزاینەری تاقیگەی زیندوو بۆ بەرهەمهێنانی گۆشت، بەڕێوەبەری خانەی گوشتی دروستکراو لە تاقیگەدا، دیزینەری گێڵکەی بەرهەمهێنانی ئەو جۆرە گۆشتە، ڕاوێژپێکراوی ئەو جۆرە تاقیگەیە، شارەزا لە بوای بەها□ەوشتییەکانی ئەو جۆرە بەرهەمە، چاودێری ئەو جۆرە بەرهەمە، ئەندازیارو بەڕێوەبەری بەرهەمهێنانی ئەو جۆرە گۆشتە… .

(لەبوارەکانی پڕۆتۆکۆلی ئینتەرنێتی)دا: شارەزا لە داهێنانی بەرنامەی پڕۆتۆکۆلی ئینتەرنێتی، وەستای خانوبەری پڕۆتۆکۆلی ئینتەرنێتی، دیزاینەری پۆشاکی زیرەک پەیوەست بە بەرنامەی

ئینتەرنەتی، چاودەری تەندرووستی ئەوانەی لەو بوارەدا کاردەکەن، پسپۆر لە تائمینکردنی کەسەکانی ئەم بوارە، شارەزا لە ئامارکردنی زانیاریی و داتای پڕۆتۆکۆلی ئینتەرنەتی، زانای ئەنترۆپۆلۆژیی لە بواری پڕۆتۆکۆلی ئینتەرنەتی، وەستاو تەکنیککاری ئەو ئامێرانەی ئەو زانستە… .

(لە بواری فێرکردنی زیرەک)دا: دیزاینەری سیستمی فێرکردن و خوێندن بە زیرەکیی دەستکرد، داهێنەر و پشخەری بەرنامەی فێرکردن و خوێندن بە زیرەکیی دەستکرد، ئەندازیار لەو بوارەدا، وەستاو تەکنیککار لەو بورەدا، ڕاهێنەر لەو بوارەدا، چاودێر لەو بورەدا، شارەزا و داهێنەر لەو بورەدا… .

ڕیزبەندەکی درێژ لە گۆڕانکاریی چاوەڕوان دەکرێت، لەم بوارانەی باسمان کردن، لەم چرکەساتەدا کاریان تیدا دەکرێ و داهاتوویان نزیکە، لەم ڕۆژانەدا ئیسرائیل، یەکەم سەبەتە گەشتی دەستکردی خستە بازاڕەوە.

چەن ئەستا هەرزەکارەکانمان نازانن، پیشەی مەنجەسپیکەرە و مسگەریی و نالبەندی و خومچییەتی چیبووە، هەربزانە، زۆریش لەو پیشانەی ئەمڕۆمان دەنێ ڕیزی، پیشە کەنە بەسەرچووەکان و هەر لە فەرهەنگەکاندا ناویان دەمێنێ.

چاوخشانەکی خێرا بە ناوەڕۆکی بەرنامەکانی ئیمڕۆی خوێندن لە هەرێمی خۆماندا، ئاماژەیە بە ئاست و ئاراستەی پەروەردە و فێرکردن لەو ناوچەیەدا، کە بۆشایەکی گەورە هەست پێدەکرێ لە نێوان پڕۆگرامی وڵاتە پێشکەتووەکان و ئەوەی خۆمان. ڕاستە کەسپەکان زۆرن، بەڵام ماقوولیش نییە، هەروا تەراتێن بکەین و لەسەر بەرنامە و پڕۆگرامە کلاسیکییە بەسەرچووەکاندا بڕۆین. ئەگەر لە کتێبی جوگرافیای، تا ئەستا زەوی، دوو جوولەی هەبێ، ئەوا لە کتێبی جوگرافیای ئەو وڵاتانەدا، فێرخواز فێردەکرێت کە زەوی (١٢) جوولەی هەیە.

تۆ بڵێی کاتی ئەوە نەهاتبێ، ئیمەش جوولەیەک بکەین و ئەو قۆناغە تێپەڕێنین؟!

وا بەوا، جیهان دەبێتە دوو جیهان. چەقین لە جیهانی نەزانیدا، تاوانەکی مێژوویی گەلەک گەورەیە دەرحەق بە نەتەوە و مرۆڤایەتی.

گرتەیەکی چەند غەمگین بوو، کە لەم ڕۆژانەدا، باوکەک گوتی:" هەر

پێنج منداڵەکەی خۆم لە بەر خوێندن دەرهێناون، متمانەم بە پەروەردە و فێرکردنی ئەم وڵاتە نەماوە!”

(سەرچاوەکان، ئینتەرنیت بە چەند زمانێک.)

فازیل شەوڕۆ ـــ دوبلن

دار و ڕۆڕۆ.. برایم فەڕەشی

بوون بە بێ ژینگە، نەبوونە. هەرچی ژینگە دەگرێتەوە، گرێدراوی ژیان و چارەنووسی مرۆڤە. گرێدراوی هەست و فانتەزی و بیرو وهزر و فەرهەنگ و تێگەیشتنی مرۆڤە، کە لە ئەدەبیات و هونەر و باوەڕی خەڵکدا ڕەنگی داوەتەوە. مرۆڤ لەو کاتەوە وەک کۆمەڵە کەس دەژیی، ژیانی گرێدراوی سیاسەت بووە، هەرچی گرێدراوی ئەو بووبێ، لە بازنەی سیاسەتدا مامەڵەی لەگەڵدا کراوە.

بەسەرهاتی سرووشت پڕ له کارەساتی و کارەسات هەی هەڵقەندن و کەچی زیندەوەران بە مرۆڤەوە لە شوێنی سەرەکی ژیانیان بووە و گەڕیدەبوون و لە شوێنێک نەمانەوە به درێژایی سەدان هەزار ساڵ، دەربەی ئەوەیە کە لە ژینگە گرینگتر بۆ زیندەوەران نییە. هەر ئەمە، ژینگە بۆ هەر دوو باردا دەکاتە ئامانج چ بۆ ژیان و چ بۆ تێکدانی.

شەڕەکان لە سەرەتاوە هەتا ئەمڕۆ، ئەمە دەردەخەن کە وێرانکردنی ژینگە بەردەوام ئامانجی شەڕ بووە. هیچ شەڕێک لە جیهاندا ڕووی نەداوە کە ئامانجی وێرانکردنی ژینگەی نەبووبێ. دوو شەڕی جیهانی یەکەم و دووهەم بۆ پانتای شوێنی شەڕەکان وێرانی ژینگەی لێکەوتەوە. بۆمبارانی هیرۆشیما و ناکازاکی لە میانەی شەڕی دووهەم، بۆمبارانی کیمیایی شار و گوندەکانی هەڵەبجە ساڵی ١٩٨٨، شەڕی نێوان ئێران و عێراق، شەڕی باڵکان، شەڕی ئەفغانستان، شەڕی کەنداو، شەڕی داعش، شەڕی ڕژیمەکانی ئێران، تورکیا، سوریا، عێراق لە گەڵ کورد، بۆمبارانی شارەکانی سنە و سەقز و سەردەشت و پیرانشار وێرانی ژینگەی لێکەوتەوە و لە هەموو ئەو شەڕانەدا، وێرانکردنی ژینگە بەشێک لە سیاسەتی شەڕ بوو. کردنە ئامانجی ژینگە بە مەبەستی سیاسی- ئابووریی- تیجاریی قۆز و چەپەڵ و نامرۆڤانەیە.

کورد لە شوێنێک نیشتەجێیە، کە کۆنترین مەسکەنی نیشتەجێبوونی مرۆڤە. ئەم مرۆڤە کۆنەی مزۆپۆتامیا (ناوچەمان) و خەڵکانی کۆنی تری نیشتەجێ لە پانتای شاخ و کێو و دشت و پێدەشت و کەناری ڕۆبار و ناو دارستان و لەڕەوارەکان بەردەوام کەوتونەتە بەر هێرشی قەومەکانی گەڕیدە. ئەو خەڵکانەی تا ئێستا ماونەتەوە و لە ناونەچوون وەک کورد و ئەرمەن و جوو ئەمڕۆش خۆیان و ژینگەیان دەکەونە بەر هێرشی گەڕیدەکانی دوێنێ کە خۆیان بە تورک و فارس و عەرەب دەناسێنن. میژووی هەرکام لەو گەڕیدانە گرێدراوی کوشتن و وێرانکردن بووە و گرێدراو هەیە. پەلامار بۆ سەر خاک و ژینگەی کورد و ئەرمەن و جوو ئێستاش بەردەوامە.
حکوومەتی تاران و ئانکارا و بەغدا و دمەشق سەدان گوندی کوردستانیان خاپوور کردووە و تورکیا بە بەر چاوی مەدیای جیهانەوە دار زەیتونەکانی عەفرین و دارەکانی باشووری دزیی. ئەو دارانەی ئاوا دزران، ئەو دارستانانەی لە لایەن ئێران و سێ وڵاتی ترەوە ئاوریان تێبەردرا، تەنیا دار نەبوون.
ئەم دارانە ژینگەی کوردستان و ڕواڵەت و سیما و ناسنامەی وڵاتی کوردانن. ئەم دارانە لە بەر کوردبوونیان وەک ئەو مرۆڤە کوردانەی هەڵدەواسرێن و حەوت حەوت لە ناو ماڵی خۆیاندا دەکوژرێن، دەسووتێندرێن و دەبڕدرێنەوە و دەدزرێن. ئەو دارانە بە تەنیا دار و بە تەنیا ژینگە نیین.
لەم وڵاتانە و لە شەڕی مان و نەمانی کورد، دار و ژینگە دەوری سیاسی دەگێڕن. دار دەکەونە بەر ڕق و توڕەیی و بەر بێبەزەیی. دار کە لە ژینگەی کوردستان خۆیان دیتۆتەوە، وەک کورد سەیر دەکرێن. هەر دارێک لە وڵاتی ئێمە مرۆڤێکە، کە دوور لە ئیرادەی خۆی سیاسی کراوە و کێشراوەتە ناو شەڕ.
وێتنامییەکان خۆیان داری لەڕەوار و دارستانیان دەبڕیەوە و لە خۆیان قایم دەکرد و خۆیان دەبوونە دار لە شەڕ لە گەڵ یانکییەکان. دارەکان لە گەڵ سەربازانی ئامریکا بە پارێزگاری لە شوێنی ژیانیان چووبوونە بەرەکانی شەڕ. هەر وێتنامییەک کە دەکوژرا، دارێکیش لە گەڵی سللار دەبووە. خوێنی پارتیزان و خوێنی دارەکان جووتی یەکتر دەبوون. دارەکان سەرباز بوون، پێشمەرگە بوون. هیچ ئەمریکاییەک بەزەیی بە دارەکاندا نەدەهات، ئەوان هەر دارێکیان کە دەکوشت، مرۆڤێک لە گەڵی سللار دەبووە. وێتنامییەکان چەندە فرمێسکیان بۆ سەربازەکانیان دەڕشت، هەرئەوەندەش فرمێسکیان بۆ دارەکان دەڕشت.
ژینگەی سەرگەی زەوی بە دەستی مرۆڤ، هەر ساڵ و هەر وەرز و هەر ڕۆژ وێران دەکرێ. مرۆڤ دەنگی ژینگەی خۆی نابیستێ. ئەمساڵ زەوی لە کانەدا، ئوسترالیا، ئامریکا، ئامریکای لاتین لە بەر تەوژمی گەرما

چ□ز□ی لێهەڵستا، گڕی ناو دارستانەکان لە شوێنێک و لە وڵاتێک نەوێستا و گەیشتە تورکیا و یۆنان و ئیتالیا و سپانیا، ڕێک ئەو شوێنانەی بۆ گوزەران و سەیرانی مر□ق ت□کدراوە و ساڵانە بە میلیۆن خەڵک ڕوویان تێدەکات بە بێ ئەوەی گوێ بدرێتە وێرانی ژینگە.
ئەوەی ئەمڕۆژانە تووشی تورکیا بووە، سووتانی دار بە تەنیا نییە، دەرخستنی ڕووی فاشیستی و مەیلی تێرنەبووی سیاسەتبازان و تاجرانی سێکس و بازاڕیان و حەراجخانەکانی جەستە و فابریکەکانی خواردنەوەی ئەلکۆلی و دەڵاڵەکانی محەبەتخانەکانی ئەستانبول و قەراخ دەریا و مۆڵگەکانی سەیر و سیاحەت و توریسم و مەیلی تێرنەبووی حزبی ئیسلامی حاکم و سوڵتانەکەی ئانکارا و دەڵالەکەی مەزادخانەکانی سیاسییە، کە لە جیاتی پێڕاگەیشتن بە ژینگە و خەڵکەکەی بۆ درووستکردنی کاخ و فرۆکەخانە و شوێنەکانی تر ژینگە وێران دەکات.
ئەوەی ئەمڕۆ لە تورکیا ڕوو دەدا ب□رh□می سیاسەتی قڕژ و چەپەڵی حزب و وڵات و خەڵکێکە کە سەد ساڵە بە بیر و تێگەیشتنی فاشیستی گۆژ کراون. ئەوان لە فێرگە و باخچەی منداڵان و زانستگا و ماڵەکان فێر دەکرێن کە "بیر تورک دونیایە دەیەر" تورکێک یەک دونیا دەهێنێ.
بۆ خاوەنی ئەم تێگەیشتنە، وێرانی ژینگە و مر□قی جگە لە خۆیان، بایخی نییە. ڕۆڕۆکردن بۆ دارستانەکانی گرێدراوی سیاسەت و فاشیسم، فێڵەبازانەیە!

برایم فەڕشی

٠٤/٠٨/٢٠٢١

ژنەگوندییەکی تورک لە ئەردۆگان راپەڕی: ئەمەیە رەفتارەکانی سەرۆک؟.. رەزا شوان

ژنەگوندییەکی تووڕەی تورک لە شارەدێی (موگلا) لە رۆژئاوای تورکیادا، کە دارستانەکانی دەسووتێن. لە ئەردۆگانی سەرۆکی تورکیا تووڕەبوو، بە هۆی رەفتارە نا بەجێیەکەی ئەم

دواییەی، کە سەردانی زیان لێکەوتووانی ئاگرەکەی کرد. کە تا
ئەمڕۆ (٨) کەس بە هۆی ئاگری دارستانەکانەوە گیانیان لەدەست
دان و چەندین برینداری سووتاویش گەیەندرانە نەخۆشخانەکان.
شەرمەزارییە بۆ تورکیا کە خاوەنی بەدەیان فڕۆکەی جەنگییە، کە
هەموویان بۆ کورد قڕکردن و سووتاندن و وێرانکردنی کوردستان
بەکاردەهێنن. کەچی خاوەنی فڕۆکەیەکی ئاگرکوژێنەوە نین.
فڕۆکەیەکی هێلیکۆپتەری ئاگرکوژێنەوەیان لە دەوڵەتی
کازاخستان بەکرێ گرتووە. ئەردۆگان مانگانە بە ملیۆنان لیرەی
تورکی بە جاشە بەکرێگیراوەکانی لە لیبیا و سووریا و عێراق و
سۆمال دەدات. کەچی خاوەنی فڕۆکەیەکی ئاگرکوژێنەوە نییە..
چەند وڵاتێک لە رای خوا بە فرۆکەی ئاگرکوژێنەوە یارمەتی
تورکیا دەدەن. نەک لەبەر خاتری ئەردۆگانی دیکتاتۆر و خوێنڕێژ و
تورکیای رەگەزپەرست و فاشیست، بەڵکو لە پێناوی پاراستنی ژینگە
، کە پەیوەندیی بە سەرجەم مرۆڤایەتتەوە هەیە.
ئەردۆگان (١٣) فڕۆکەی گرانبەهای تایبەتی بۆ خۆی کڕیوە.
دەیتوانی یەک فڕۆکەی بۆ خۆی بکڕیایە و (١٢) فرۆکەی ئاگر
کوژاندەوەی بکڕیایە. لە کاتێکدا کە لیرەی تورکی هێندە بەهای
دابەزیوە، ئابڕووی چووە.
ژنەگوندییەکە لەوە پەست و تووڕ□ بوو، کە ئەردۆگان بە هەموو
ئ□ف□□ی□وە کیسە چای بۆ قوربانییانی سووتانی دارستانەکان
هەڵدا. کە لە هەفتەی رابردوو چەندین شاری تورکیای گرتۆتەوە.
بووە هۆی زیانی و مادی رۆحی.
ژنەگوندییە تورکەکە، کە بە ناچاری مالەکەی لە موگلا بەجێهێشت،
کە گڕی ئاگر گەمارۆی دابوو. وتی:"سەرۆک ئەردۆگان لە جیاتی ئەوەی
کە ئاوی بە گەل بدایە. کیسە چای بۆ هەڵدەدان. ئایا ئەمە بە
سەرۆکی کۆمار دادەنرێ؟" ژنەگوندییەکە لەسەر رەخنەکانی رۆیی و
وتی:" وەکو پێویست ئاوڕیان لە کوژاندنەوەی ئاگرەکەی
شارەکەمانیان نەداوەتەوە" ژنە گوندییەکە درێژەی بە قسەکانی دا
و وتی:" ئایا منداڵ□□ سووتاوەکانمان بۆ د□گ□□ن□و□؟ ئایا مال□□
سووتاوەکانمان بۆ د□گ□□ن□وە؟ ئێمە لایەنگیریی سەرۆکمان کرد و
خستمانە سەر سەرمان، بەڵام ئەو ئێمەی توڕهەڵدایە سەر
زەوی"
ژنەگوندییەکە پرسی:"چۆن سەرۆکی کۆمار بەم شێوەیە دەبێت؟ ئایا
سەرۆک کۆماری لەم شێوەیە هەیە؟ لە جیاتی ئەوەی کە
ئاومان بداتێ، کیسە چای بۆ خەڵکی هەڵدەدات! ئایا دەکرێ
سەرۆک بەم شێوەیە بێت؟!"
ئەردۆگان لە ماوەی رابردوودا، رووبەڕووی رەخنەیەکی زۆر بۆوە. بە

هەی هەڵدانی کیسە چای بە زیانلێکەوتووانی لافاو و ئاگرکەوتنەوە لە دارستانەکانی چەندین ناوچە و گوند و شارەدێی تورکیادا.
ئەمەش شێوە ڕەفتارێکە کە ئەردۆگان دەیکا کە بە زۆری لە کاتی هەڵبژاردنەکاندا کردوویەتی و دەیکات.
لەپاش ئەو ڕەخنانەی کە ئۆپۆزسیۆن لێیان گرت، پەرلەمانتارەکانی پارتەکەی ئەردۆگان، ڕووبەڕووی هەمان ڕەفتار بوونەوە. وەکو تێز و گاڵتەپێکردن گوزارشتیان لە هەمان هەڵوێستی ڕەتکراوەی ئەردۆگان کرد بەڵام ئەمجارەیان لە پیاوەکانی ئەردۆگان. لە دووبارەکردنەوەی ڕەفتارە بە ماناکانی سەرۆکی تورکیا. کە بووە هەی وروژاندنی ڕەخنە و ناڕەزایییەکی زۆر. تەنانەت لەناو پارتەکەی خۆشیدا ئەو ڕەفتارە ساوڵکەیییەی ئەردۆگانیان پێ خۆش نەبوو. هەڵدانی کیسە چای بە خەڵکی، سۆز و بەزەیی نییە بە زیان لێکەوتووانی لافاو و ئاگرەکە. بەڵکو ریکلامێکی سیاسی و پێشوەختەی هەڵبژاردنەکانە.
(تانجۆ ئۆزجان) کە سەرۆکی شارەوانی شارۆچکەی (بولو) یە سەر بە پارتی گەلی کۆماری ئۆپۆزسیۆنە وەک ڕەخنە و تێز و گاڵتەپێکردنێک بە ئەردۆگان، کیسە چای بە پەرلەمانتارەکانی پارتەکەی ئەردۆگان داد و گەشەکردن هەڵدا.
لە میانەی کۆبوونەوەی پەرلەمانتارانی پەرلەمانی تورکیا.
تانجۆ ئۆزجان وتی:"هەر وەک چۆن سەرۆکی تورکیا ڕەجەب تەیب ئەردۆگان ڕەفتاری کرد. منیش چاو لەو دەکەم" ئینجا ئۆزجان کیسە چای بە پەرلەمانتارانی پارتەکەی ئەردۆگان هەڵدا. لە دیمەنێکدا کە کەسانێکی زۆر بە (کۆمیدی) باسیان کرد.
ئەم هەڵوێستەی ئۆزجان، پەرلەمانتارەکانی ئەردۆگانی پەست و تووڕەکرد و ئۆزجانیان بە (بێ تەربیەت و قەزەوەن) ناویان برد.
ئۆزجانی سەر بە پارتی گەلی کۆماری. لە لێدوانێکیدا لە گرتە ڤیدیۆییەکدا، کە لە لاپەڕەی خۆی کە لە تۆڕەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا بڵاوی کردۆتەوە، دەڵێت:"وەک چۆن پەنابەران هاتن، ئاوهاش دەڕۆن. پەرلەمانتارانی داد و گەشەکردن تووڕە بوون. بە هێورکردنەوەیان کیسە چام بۆ هەڵدان. تا ئەوان بە نەگریس و بێ تەربیەت و دیکتاتۆر باسم بکەن. کارەکەم هەڵوێستێکی تراژیدی کۆمیدییە. لێکدانەوەی بە ئێوە بەجێدەهێڵم"
لە هەفتەی رابردوودا، کە خەڵکی دەڤەری (ریزا) لە باکووری تورکیا. کە بە هەی لافاوەوە (٦) کەسیان لە مردن و (٢) کەسیشیان تا ئێستا ون و نەدۆزراونەتەوە. خەڵکییەکە لە ئەوپەڕی خەمباری و ماتەمینیدا بوون. کە ئەردۆگان سەردانی کردن، لە جیاتی دڵدانەوەیان، لە دیمەنێکی ناشیرین و نامۆدا،

کیسە چای بە ئامادەبووە زیان لەکەوتووەکان هەڵەدا. بە
هەی ئەم ڕەفتارەیەوە، ڕەخنەیەکی زۆر و توندیان لێ
ئەردۆگان گرت.
(*) دەقی قسەکانی ژنەگوندییەکە و سەرۆکی شارەوانی بولو تانجە ئۆزجان لە ڕۆژی (٥/ ئاوگوست/ ٢٠٢١) لە سایتی (الزمان الترکي) دا بڵاوکراونەتەوە.
٦/ ئاوگوست/٢٠٢١

بەهاری خامۆش. شیعر : احمد شاملو وەرگێڕانی: پشکۆ ناکام

" بهار خاموش "

بەسەر ئەو فانۆسەی
هیچ دەستێک داینەگیرسان
بەسەر ئەو " تەشی" یەی
لەسەر تاقەکە مایەوە بێ دەنگ
بەسەر ئەو ئاوێنە ژەنگاوییە
بەسەر ئەو " بێشکە " یەی
کەس ڕاینەژان

بەهاری چاوەڕوان کراو
بۆ ئەوەی بکەوێتە خۆی ، هات
لەهەر سەربانێک ڕاوەستا
و ڕۆشت......
لە هەر چیایەکا هاوارێکی کرد
و ڕۆشت ......
کەس پێیا نەبوو
غەمناک یا دڵخۆش ، کە پێ بخاتە
سەر جادەی خەڵوەت
کەس لە ساڵانی پێشتر
شاد یا غەمگین ، پێیا نەبوو

ئاه□ک ه□ک□ش□…
ئاه□ک ه□ک□شێ…
کەسێ لە " کەپر"ەکەی (1) ، سەری دەرنەهێنا
نە مریشک لە هێلانە
نە دووکەڵ لە دووکەڵ کێش
هەوا بە لێیانی دەف
نەها تە لەرزین
گوڵێ بۆ خۆی لە باغچەکەیـیا ، نەڕوا
بەهار بە خامۆشی هات
ئەی حەسرەت بۆ ژیانی بەهاریی

کەسێ لە " کەپر"ەکەی ، سەری دەرنەهێنا
نە مریشک لە هێلانە
نە دووکەڵ لە دووکەڵ کێش
هەوا بە لێیانی دەف
نەها تە لەرزین
گوڵێ بۆ خۆی لە باغچەکەیـیا ، نەڕوا

لەم" وێران سەرا" میحنەت هێنە
بەهار بە خامۆشی هات
و
حەسرەت ، بۆ جم و جۆڵێک
مۆم دابگیرسێنێ
و
دەرگا بخاتە سەرپشت
مۆم دابگیرسێنێ
و
دەرگا بخاتە سەرپشت

”””“

(1)= لە شیعرەکەیا “کومە” نووسراوە کە مەبەست لێی ئەو
خانوەیە کە ڕاوچیەکان لە بیابانا بە دار و درەخت دروستی
ئەکەن و لە کوردیا ووشیەکی بەرامبەریم نەدۆزییەوە …..